

Το βήμα των μεταπτυχιακών φοιτητών

Θεωρίες Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης: Μια αγνοημένη προβληματική

Ευστάθιος Φακιολάς*

Περίληψη

Το άρθρο επιδιώκει να αξιολογήσει τις κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, από την οπτική γωνία της προβληματικής των επιπέδων ανάλυσης του διεθνούς συστήματος και του κράτους. Η κεντρική θέση του άρθρου είναι ότι οι επεξηγηματικές ανεπάρκειες των υπό εξέταση προσεγγίσεων συνδέονται με την εμμονή τους να δίνουν έμφαση σ' ένα μόνο επίπεδο ανάλυσης. Το πρόβλημα της σύνδεσης των επιπέδων ανάλυσης έχει ελάχιστα απασχολήσει την υπάρχουσα ακαδημαϊκή συζήτηση. Εξαίρεση αποτελεί η κυοφορούμενη μεταθεωρητική-κριτική σχολή σκέψης στις διεθνείς και ευρωπαϊκές σπουδές, η αξιοποίηση της οποίας από τις υπάρχουσες κυρίαρχες θεωρίες μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερα ερμηνευτικά σχήματα της ολοκλήρωσης, στη βάση της σύνθεσης των επιπέδων ανάλυσης.

Εισαγωγή

Το άρθρο επιδιώκει την περιδιάβαση των κυριότερων θεωριών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέσα από την προβληματική του επιπέδου ανάλυσης, όπως αυτή έχει αναπτυχθεί στον κλάδο των διεθνών σχέσεων.¹ Παρά την πληθώρα θεωρητικών αναλύσεων σε διεθνές επίπεδο, η ελληνική βιβλιογραφία των διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών τείνει να αγνοεί αυτή την προβληματική.² Είναι

---

* Υποψήφιος διδάκτωρ στο Department of War Studies, King's College, London.

ακριβώς απ' αυτή τη σκοπιά, που το άρθρο προσπαθεί να διευρύνει τον ορίζοντα του διαλόγου μεταξύ των Ελλήνων ερευνητών, αφού επιχειρεί να διαβάσει τις υπό εξέταση θεωρίες από μια διαφορετική οπτική γωνία, φιλοδοξώντας να αναδείξει, παρά να επιλύσει θεωρητικά προβλήματα.

Οι θεωρίες γενικότερα μπορούν να ταξινομηθούν με δύο κριτήρια: α) σε ποια σχολή σκέψης ανήκουν και β) σε ποιο από τα επίπεδα ανάλυσης επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σχετικά με τους προσδιοριστικούς παράγοντες των φαινομένων που μελετούν. Διακινδυνεύοντας μια απλοϊκή σχηματοποίηση, με βάση τις αξιωματικές υποθέσεις που υιοθετούν, διακρίνουμε τις θεωρίες σε εκείνες που ανήκουν στο ρεαλισμό και σε εκείνες που ανήκουν στον πλουραλισμό.³ Έτσι, η ανάλυση των θεωριών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αντλεί μέρος των επιχειρημάτων της από το διάλογο μεταξύ ρεαλιστών και νεοφιλελευθέρων.⁴ Το κεντρικό επιχείρημα που προτάσσει το άρθρο, είναι ότι οι υπό εξέταση θεωρίες έχουν σημαντικές επεξηγηματικές αδυναμίες που συνδέονται με την εμμονή τους να δίνουν έμφαση σ' ένα μόνο επίπεδο ανάλυσης. Βέβαια, αν και ορισμένες απ' αυτές επιχειρούν να συνδυάσουν τα επίπεδα ανάλυσης, ωστόσο, χαρακτηρίζονται από μια μάλλον αθροιστική λογική, με την έννοια ότι δεν εξηγούν πώς και γιατί οι μεταβλητές των διαφορετικών επιπέδων διαπλέκονται. Βασική συνέπεια αυτής της ανεπάρκειας είναι η αδυναμία των θεωριών αυτών να εξηγήσουν τις φάσεις προώθησης και στασιμότητας του γίνεσθαι της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης.

2. Η προβληματική του επιπέδου ανάλυσης στις διεθνείς σχέσεις

Το πρόβλημα του επιπέδου ανάλυσης στις διεθνείς σχέσεις πηγάζει από το γεγονός ότι δεν υπάρχει μια ενιαία θεωρία διεθνούς πολιτικής. Σύμφωνα με τον Lakatos, οι θεωρίες ταξινομούνται σ' ένα κοινό επιστημονικό ερευνητικό πρόγραμμα ή, αλλιώς, σε μια κοινή σχολή σκέψης, με κριτήριο έναν σκληρό πυρήνα αξιωματικών υποθέσεων και εννοιολογικών κατηγοριών. Στο εσωτερικό του ερευνητικού προγράμματος οι ξεχωριστές θεωρίες αντιπροσωπεύουν την 'προστατευτική ζώνη' των βοηθητικών υποθέσεων εργασίας.⁵ Αν και προέρχονται από τον ίδιο σκληρό πυρήνα, οι θεωρίες μπορεί να διαφέρουν όχι μόνο γιατί θεμελιώνονται σε

διαφορετικό τρόπο ανάλυσης και απαντούν σε διαφορετικά ερωτήματα, αλλά και διότι προσεγγίζουν το ίδιο ερώτημα από διαφορετική οπτική γωνία.

Το παράδοξο είναι ότι θεωρίες που ανήκουν στο ίδιο πρόγραμμα καταλήγουν συχνά σε αντίθετα συμπεράσματα. Αυτό συμβαίνει διότι αποδίδουν καθοριστικό ρόλο σε παράγοντες που ανήκουν σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης, ενώ ταυτόχρονα δεν ενσωματώνουν στην ανάλυσή τους παράγοντες από άλλα επίπεδα ανάλυσης. Πάντως, παρά το γεγονός ότι οι θεωρίες εστιάζουν την προσοχή τους σε διαφορετικούς παράγοντες, στην πραγματικότητα υπάρχουν μεταξύ των παραγόντων αυτών διασυνδέσεις. Φαινομενικά ανταγωνιστικές θεωρίες δεν αντιπροσωπεύουν παρά διαφορετικά ερμηνευτικά σχήματα με αναφορά σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης. Στην περίπτωση αυτή, λόγω της πολυπλοκότητας των φαινομένων, το αίτημα είναι η σύζευξη θεωριών που ανάγονται σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης, προκειμένου να συγκροτήσουν μια ενιαία θεωρία με καλύτερη επεξηγηματική ικανότητα.

Γενικότερα, το πρόβλημα του επιπέδου ανάλυσης στις διεθνείς σχέσεις αφορούσε αρχικά τη διάκριση μεταξύ διεθνούς συστήματος και κράτους και περιορίστηκε στην προβληματική, κατά πόσο η συμπεριφορά των κρατών συγκροτεί το διεθνές σύστημα ή αντίστροφα το τελευταίο διαμορφώνει τη συμπεριφορά των πρώτων. Στη συνέχεια, ο προβληματισμός επεκτάθηκε και, πλέον, γίνεται αποδεκτό ότι δεν υπάρχουν δύο μόνο επίπεδα ανάλυσης. Ο Waltz θεωρεί ότι υπάρχει ένα τρίτο επίπεδο ανάλυσης, το επίπεδο του ατόμου.⁶ Οι Hollis και Martin προσθέτουν ένα τέταρτο επίπεδο, εκείνο των γραφειοκρατικών δομών μεταξύ κράτους και ατόμου.⁷ Συνολικά, αν και κάθε επίπεδο μπορεί να υποδιαιρεθεί σε επιμέρους επίπεδα,⁸ η κρατούσα άποψη είναι ότι τα επίπεδα ανάλυσης είναι βασικά τρία: άτομο, κράτος και σύστημα. Είναι αλήθεια, πάντως, ότι έμφαση δίνεται στα δύο τελευταία.

Ειδικότερα, με επιστημολογικούς όρους το πρόβλημα του επιπέδου ανάλυσης εκφράστηκε μέσω της συζήτησης σχετικά με την 'ολιστική'/'συστημική' και 'ατομικιστική'/'μειωτική' προσέγγιση.⁹ Το πρόβλημα του επιπέδου ανάλυσης θέτει το ερώτημα κατά πόσο η προσέγγιση ενός αντικειμένου έρευνας πρέπει να ξεκινήσει από πάνω προς τα κάτω, δηλαδή να υιοθετήσει την ολιστική επιστημολογική προσέγγιση ή να ξεκινήσει από κάτω προς τα πάνω, δηλαδή να χρησιμοποιήσει την ατομικιστική επιστημολογική προσέγγιση. Το ερώτημα αυτό αφορά το επιστημολογικό αντικείμενο της

κάθε θεωρίας, δηλαδή από ποιές μεταβλητές και γεγονότα ξεκινά και, συνεπώς, δεν πρέπει να συγχέεται με το ζήτημα της επιλογής του επαγωγικού ή απαγωγικού τρόπου ανάλυσης, που σχετίζεται με το πώς η θεωρία παράγεται στην πράξη. Έτσι, το πρόβλημα του επιπέδου ανάλυσης είναι ένα δίλημμα έρευνας, που έχει και τη θετική του πλευρά.

Η τελευταία έχει δύο πτυχές: α) η εξέταση της πραγματικότητας διευκολύνεται, γιατί η έρευνα προσανατολίζεται προς ένα συγκεκριμένο πλαίσιο για την ανίχνευση των μεταβλητών και των γεγονότων που συγκροτούν το υπό εξέταση αντικείμενο, β) φανερώνει ότι υπάρχουν περισσότερες από μία πηγές εξήγησης της διεθνούς πολιτικής.¹⁰ Το δίλημμα έρευνας εκφράζεται με τον ακόλουθο τρόπο.¹¹ Αν δεχτούμε ότι η ανάλυση χρειάζεται να προχωρήσει από πάνω προς τα κάτω, πρέπει να αποδεχτούμε ότι τα κράτη συμπεριφέρονται όπως το σύστημα επιτάσσει. Η παραδοχή αυτή συνεπάγεται ότι τα κράτη δε διαθέτουν αυτονομία δράσης. Αν όμως δεχτούμε ότι η ανάλυση χρειάζεται να προχωρήσει από κάτω προς τα πάνω, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η αθροιστική συμπεριφορά των κρατών διαμορφώνει το διεθνές σύστημα. Το συμπέρασμα αυτό υποδηλώνει ότι το σύστημα δε διαθέτει δική του αυτόνομη δυναμική, γεγονός που παραγνωρίζει την ιστορική του διάσταση, καθώς και τους περιορισμούς και τις ευκαιρίες που θέτει. Στο πλαίσιο αυτό, η ατομικιστική προσέγγιση συνδέεται με τη μειωτική προσέγγιση, ενώ η ολιστική προσέγγιση ταυτίζεται με τη συστημική. Οι όροι 'ολιστική' και 'συστημική', καθώς και οι αντίστοιχοι 'ατομικιστική' και 'μειωτική', χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμοι.¹²

Η μειωτική προσέγγιση επικεντρώνει την προσοχή της σε μεταβλητές που βρίσκονται στο εθνικό ή υπο-εθνικό επίπεδο ανάλυσης. Πρεσβεύει ότι τα κράτη προσδιορίζουν το σύστημα και ότι οι εσωτερικές διεργασίες καθορίζουν τις διεθνείς εξελίξεις. Είναι μια θεώρηση της συμπεριφοράς των μερών, που εξηγείται με βάση τα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα. Το κύριο αντικείμενο έρευνας είναι ποιες εθνικές ή υπο-εθνικές μονάδες, τι πολιτική ακολουθούν. Το διεθνές σύστημα ως σύνολο γίνεται αντιληπτό μέσα από τα γνωρίσματα και τις διαδράσεις των επιμέρους διακριτών μονάδων του. Τα επιχειρήματα αφορούν τις επιπτώσεις που έχει η συμπεριφορά και οι διαδράσεις των μονάδων, η διαδικασία λήψης αποφάσεων και τα χαρακτηριστικά τους στο σύστημα, παρά το ανάποδο, δηλαδή ποιές είναι οι συνέπειες του συστήματος πάνω στις μονάδες. Αντίθετα, η συστημική προσέγγιση εστιάζει

το ενδιαφέρον της στο σύστημα. Προσπαθεί να δείξει πώς ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται και διασυνδέονται μεταξύ τους οι μονάδες επηρεάζει τη συμπεριφορά τους. Εξηγεί πώς η οργάνωση του χώρου λειτουργεί περιοριστικά πάνω στις διαδραζόμενες μονάδες, με αποτέλεσμα οι τελευταίες να συμπεριφέρονται όμοια, παρά τις διαφορές τους, και να παράγουν εξελίξεις που κινούνται σε μια προβλεπόμενη κλίμακα. Η διεθνής πολιτική, συνεπώς, είναι προϊόν μεταβλητών του διεθνούς συστήματος. Αυτό δε σημαίνει, όμως, ότι οι εσωτερικές συνθήκες δεν είναι απαραίτητες για την εξήγηση, ιδιαίτερα για τον τρόπο με τον οποίο οι μονάδες αντιμετωπίζουν τις συνθήκες του διεθνούς περιβάλλοντος. Απλώς σημαίνει ότι οι συστημικοί παράγοντες έχουν σχετικά μεγαλύτερη βαρύτητα.

Ωστόσο, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για το κατά πόσο η ολιστική και η ατομικιστική μέθοδος είναι επιστημολογικές και όχι οντολογικές προσεγγίσεις και, συνεπώς, αν ταυτίζονται με τη συστημική και μειωτική προσέγγιση, αντίστοιχα. Σύμφωνα μ' αυτές, η ατομικιστική και ολιστική προσέγγιση αντανακλούν ξεχωριστές οντολογικές προσεγγίσεις της σχέσης του ανθρώπου με το κοινωνικό του περιβάλλον μέσα στην ολότητα της πραγματικότητας. Η πρώτη αντιλαμβάνεται την ολότητα ως το σύνολο των χαρακτηριστικών και των διασυνδέσεων των επιμέρους μερών. Η ανεξάρτητη μεταβλητή είναι τα μέρη, ενώ η εξαρτημένη μεταβλητή, δηλαδή το αντικείμενο έρευνας, η ολότητα. Η δεύτερη προσέγγιση συλλαμβάνει την ολότητα ως το σύστημα των διαταγμένων σχέσεων μεταξύ των μερών της. Η ολότητα είναι κάτι περισσότερο από το σύνολο των μερών, με την έννοια ότι τα τελευταία διαμορφώνονται από τις δομές του συστήματος των διασυνδέσεών τους. Η ανεξάρτητη μεταβλητή είναι η ολότητα ως σύστημα, ενώ η εξαρτημένη μεταβλητή είναι τα μέρη.

Ουσιαστικά, η σχετική συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το ερώτημα, κατά πόσο το πρόβλημα του επιπέδου ανάλυσης συνδέεται με το πρόβλημα της δομής και του δρώντος.¹³ Οι Hollis και Smith υποστηρίζουν ότι τα δύο αυτά προβλήματα είναι αλληλένδετα, γιατί σε κάθε επίπεδο ανάλυσης τίθεται πρόβλημα προσδιορισμού της δομής και των δρώντων. Η επιλογή του επιπέδου ανάλυσης προϋποθέτει την υιοθέτηση αντίστοιχης οντολογικής τοποθέτησης, διότι η επικέντρωση στο ρόλο του συστήματος ή του κράτους ως μονάδες που πρέπει να αναλυθούν σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης, απαιτεί προηγουμένως τη θεωρητική σύλληψη του κράτους ή του συστήματος. Κάθε θέση για το επίπεδο ανά-

λυσης προϋποθέτει μια θέση σχετικά με τη δομή και το δρώντα. Το πρόβλημα του επιπέδου ανάλυσης, δηλαδή, παραπέμπει όχι μόνο στο ζήτημα της εξήγησης της πραγματικότητας και της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αλλά και στο τι ακριβώς σημαίνουν οι έννοιες του δρώντος και της δομής. Αυτό δε σημαίνει ότι η οντολογία προηγείται της επιστημολογίας, διότι ενώ η οντολογική τοποθέτηση επηρεάζει την επιστημολογική προσέγγιση, το αντίθετο είναι εξίσου αληθινό και, επομένως, η επιστημολογία δεν είναι δευτερεύουσα. Στην πραγματικότητα, αν και η οντολογική τοποθέτηση εμφανίζεται ως επιλογή μεταξύ ατομικιστικής και ολιστικής προσέγγισης, εντούτοις δεν μπορεί να διακριθεί από την επιλογή μεταξύ μειωτικής και συστημικής προσέγγισης, γιατί δε διαθέτουμε αυταπόδεικτο τρόπο για να συλλάβουμε τις οντότητες της διεθνούς πολιτικής και τις μεταξύ τους σχέσεις. Υπάρχουν δύο διαφορετικοί τρόποι για να συλλάβουμε τους δρώντες και τις δομές, που είναι η κατανόηση-ερμηνεία και η εξήγηση.¹⁴ Μ' άλλα λόγια, η επιλογή της 'ατομικιστικής οντολογικής' προσέγγισης συνεπάγεται ότι η έρευνα πρέπει να εστιαστεί επιστημολογικά στα μέρη για να συλλάβει την ολότητα, δηλαδή να υιοθετήσει τη 'μειωτική επιστημολογική' προσέγγιση. Κατ' αναλογία, η επιλογή της 'ολιστικής οντολογικής' προσέγγισης συνεπάγεται ότι η έρευνα πρέπει να ξεκινήσει από τις διασυνδέσεις των μερών, προκειμένου να συλλάβει την ολότητα στο σύνολό της, δηλαδή να υιοθετήσει τη 'συστημική επιστημολογική' προσέγγιση.

Ορισμένοι ερευνητές, όμως, όπως ο Wendt, τονίζουν ότι τα δύο αυτά προβλήματα διακρίνονται. Η ολιστική και η ατομικιστική προσέγγιση είναι οντολογικές, που αφορούν τη δομή και το δρώντα και όχι το επίπεδο ανάλυσης. Η ολιστική και η ατομικιστική μέθοδος προσπαθούν να απαντήσουν σε προβλήματα οντολογίας, δηλαδή αν τα γνωρίσματα και η συμπεριφορά των μονάδων ανάλυσης σ' ένα επίπεδο ανάλυσης, μπορούν να 'μειωθούν' ή να αποδοθούν στα γνωρίσματα και τη συμπεριφορά των μονάδων ανάλυσης ενός άλλου επιπέδου ανάλυσης. Δηλαδή, η ολιστική και η ατομικιστική μέθοδος έχουν να κάνουν με τη συσχέτιση της δομής με το δρώντα, με τη διαπίστωση κατά πόσο οι μονάδες ανάλυσης είναι στην πραγματικότητα δρώντες. Αντίθετα, το επίπεδο ανάλυσης σχετίζεται με τον προσδιορισμό εκείνου του κοινωνικού συνόλου, δηλαδή του κράτους ή του συστήματος, που εξηγεί καλύτερα τη συμπεριφορά των μονάδων ανάλυσης. Οι τελευταίες, που είναι οι εξαρτημένες μεταβλητές, παραμένουν σταθερές στις διάφορες προσεγγίσεις. Η παράμετρος που συνεχώς αλλάζει είναι

το επίπεδο ανάλυσης, ανάλογα με το βάρος που αποδίδεται στις ανεξάρτητες μεταβλητές που ανήκουν στα διαφορετικά επίπεδα κοινωνικών συνόλων. Το πρόβλημα ανάλυσης είναι πρόβλημα εξήγησης της συμπεριφοράς των μονάδων ανάλυσης, που είναι σταθερές σε κάθε επίπεδο ανάλυσης μέσω της αξιολόγησης της σχετικής σημασίας που έχουν οι απιώδεις παράγοντες των διαφορετικών επιπέδων κοινωνικών συνόλων. Συνοπτικά, η επιλογή μεταξύ μειωτικής και συστημικής προσέγγισης δεν προϋποθέτει συγκεκριμένη οντολογική τοποθέτηση για το πώς οι δρώντες και οι δομές συγκροτούνται. Δεν υπάρχει ταύτιση μεταξύ των δύο προβλημάτων. Αντιθέτως, μπορεί κάποιος να υιοθετήσει την ολιστική προσέγγιση, όπου το επίπεδο ανάλυσης είναι το εθνικό και αντιστρόφως.¹⁵

Η συζήτηση σχετικά με τη διάκριση μεταξύ του προβλήματος του επιπέδου ανάλυσης, που είναι επιστημολογικό ζήτημα, και του προβλήματος της δομής και του δρώντος, που είναι οντολογικό θέμα, φανερώνει δύο πράγματα. Πρώτον, είναι δύσκολο να υιοθετήσει κανείς μια επιστημολογική θέση σε σχέση με την επιλογή των επιπέδων ανάλυσης, χωρίς η τελευταία να μην υποκρύπτει μια συγκεκριμένη οντολογική θεώρηση. Έτσι, το πρόβλημα των επιπέδων ανάλυσης δεν είναι εντελώς ξεχωριστό από το πρόβλημα μεταξύ δρώντων και δομής. Δεύτερον, η επιλογή μεταξύ των επιπέδων ανάλυσης οδηγεί από τη φύση της σε οντολογικούς δογματισμούς και θεωρητικούς ντετερμινισμούς: α) από τη στιγμή που το επίπεδο του κράτους διαχωρίζεται από το επίπεδο του συστήματος, υπονοείται ότι το κράτος διαφοροποιείται από το διεθνές σύστημα, δηλαδή το υποκείμενο και το αντικείμενο συνιστούν δύο μη αλληλένδετες οντότητες, β) η δομή, που είναι προϊόν των διαδράσεων των κρατών, μετεξελίσσεται, μετά τη σύστασή της σ' αυθύπαρκτη και αυτόνομη οντότητα, σε προσδιοριστικό παράγοντα της συμπεριφοράς των κρατών, με αποτέλεσμα τα τελευταία να μην αποτελούν πλέον προσδιοριστικούς παράγοντες του διεθνούς συστήματος και γ) ότι το κράτος ή το διεθνές σύστημα αποτελούν τους –σε τελευταία ανάλυση– προσδιοριστικούς παράγοντες της διεθνούς πολιτικής.

Για να μην παγιδευτούμε σε δογματικές οντολογικές θέσεις, επιβάλλεται η σύνθεση των επιπέδων ανάλυσης για μια πιο εμπειριστατωμένη εξήγηση της διεθνούς πολιτικής. Απαιτείται ειδικότερα, να ξεφύγουμε από τη στενή λογική της θετικιστικής επιστημολογίας, που μέσω του διαχωρισμού του υποκειμένου από το αντικείμενο κατηγοριοποιεί τα φαινόμενα προκειμένου να παράγει

αντικειμενική γνώση.¹⁶ Η διαφορετική αυτή τοποθέτηση προϋποθέτει τη μη-αποδοχή της διάκρισης μεταξύ ολιστικής/συστημικής και ατομικιστικής/μειωτικής προσέγγισης.

3. Ρεαλισμός

Οι θεωρίες του ρεαλισμού δεν είναι εύκολο να ταξινομηθούν με αναφορά το επίπεδο ανάλυσης πάνω στο οποίο οικοδομούνται.¹⁷ Επιπλέον, οι θεωρητικοί του δεν έχουν ασχοληθεί εκτεταμένα με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Αυτό δεν είναι παράδοξο, αν σκεφτούμε τη ρεαλιστική θέση για τον πρωτεύοντα ρόλο των κρατών και την περιορισμένη σημασία των θεσμών στη διεθνή πολιτική.

3.1. Χαρτογράφηση Βασικών Θέσεων

Αν και οι πρώτες διανοητικές της ρίζες ανατρέχουν στην ελληνική αρχαιότητα, στο Θουκυδίδη,¹⁸ η ρεαλιστική σχολή σκέψης άρχισε να σχηματίζεται σε σύγχρονη θεώρηση των διεθνών σχέσεων, με αφετηρία το έργο του Carr¹⁹, ως αντίδραση στην κυρίαρχη ιδεαλιστική σκέψη του μεσοπολέμου. Το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και η μετέπειτα έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση του ρεαλισμού ως κυρίαρχο επιστημονικό πρόγραμμα. Το έργο που σημάδεψε την περίοδο αυτή ήταν εκείνο του Morgenthau.²⁰ Οι πρώτες αναλυτικές κατηγορίες του κλασικού ρεαλισμού ήταν εκείνες του άναρχου διεθνούς συστήματος και του ορθολογικού κρατικού δρώντος που αναζητά την αύξηση της δύναμης και του εθνικού συμφέροντος. Οι έννοιες αυτές αποτέλεσαν την πρωταρχική ύλη για τη σχηματοποίηση υποθέσεων εργασίας, πάνω στις οποίες διαμορφώθηκαν αντικρουόμενες θεωρίες. Το κοινό γνώρισμα των τελευταίων, ήταν ότι απέδιδαν μεγαλύτερη σημασία στο ρόλο του κράτους παρά στο διεθνές σύστημα ως προσδιοριστικοί παράγοντες της διεθνούς πολιτικής.

Το έργο που σηματοδότησε τη μετατόπιση της προσοχής στο επίπεδο του συστήματος, ήταν αυτό του Watz.²¹ Ο τελευταίος, με τις θέσεις του δημιούργησε ένα νέο ρεύμα προβληματισμού, που ονομάστηκε δομικός ή νέος ρεαλισμός. Σε σχέση με τον κλασικό

ρεαλισμό, η διαφοροποίησή του δεν έγκειται μόνο στην αναγωγή της δομής του συστήματος ως τη σημαντικότερη σε σχέση με το κράτος αιτία, αλλά και στην υιοθέτηση μιας διαφορετικής αξιωματικής υπόθεσης. Αυτή είναι ότι τα κράτη δεν επιθυμούν να αυξήσουν τη δύναμή τους, αλλά επιδιώκουν να επιβιώσουν και γι' αυτό αναζητούν –πρωταρχικά– ασφάλεια. Έτσι, ο δομικός ρεαλισμός πρεσβεύει ότι η δομή του άναρχου διεθνούς συστήματος διαδραματίζει μεγαλύτερο ειδικό βάρος στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των κρατών. Οι πιέσεις και οι περιορισμοί που ασκεί η κατανομή ισχύος μεταξύ των σημαντικότερων μεγάλων δυνάμεων, που αποτελούν τους πόλους του συστήματος, είναι οι παράγοντες που προσδιορίζουν περισσότερο τη σταθερότητα της διεθνούς πολιτικής, παρά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι διαδράσεις των κρατών. Οι βασικές υποθέσεις εργασίας είναι οι ακόλουθες: α) η προσδοκόμενη κλίμακα της κρατικής συμπεριφοράς και των διεθνών εξελίξεων είναι η συνεχής δημιουργία ισορροπιών δύναμης μεταξύ των κρατών. Η ισορροπία δύναμης δημιουργείται από τις ασυντόνιστες ενέργειες των κρατών που συμπεριφέρονται, συνειδητά ή ασυνείδητα, κατά τέτοιο τρόπο, που οδηγεί στην εγκαθίδρυση ισορροπίας μεταξύ τους, β) το διπολικό σύστημα είναι περισσότερο σταθερό από το πολυπολικό, γ) όσο πιο συνεκτικοί είναι οι πόλοι, τόσο πιο μεγάλη σταθερότητα υπάρχει στο διεθνές σύστημα, δ) η προοπτική της διακρατικής συνεργασίας είναι μικρότερη σε σύγκριση με τις πιθανότητες ανταγωνισμού, ε) οι διεθνείς οργανισμοί είναι δημιουργήματα των κρατών, που αντανakλούν το διεθνή συσχετισμό δύναμης και έχουν περιορισμένες δυνατότητες επιρροής στη συμπεριφορά των κρατών, και στ) μεταβολές στο εσωτερικό σύστημα των κρατών δεν οδηγούν σε αντίστοιχες μεταβολές είτε της άναρχης φύσης, είτε της δομής του διεθνούς συστήματος.

Στο πλαίσιο αυτό, η κύρια ρεαλιστική θεωρία που έχει διατυπωθεί για να εξηγήσει την ευρωπαϊκή συσσωμάτωση είναι η θεωρία του θεσμικού διακυβερνητισμού.²² Η Ε.Ε. εξυπηρετεί την ανάγκη των κρατών-μελών να επιβιώσουν και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις προκλήσεις και τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας. Τονίζει την αυτονομία του κράτους-μέλους και την κυριαρχία του εθνικού συμφέροντος στην εξέλιξη της ολοκλήρωσης. Η τελευταία εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από το βαθμό σύγκλισης των προτιμήσεων των κρατών. Υπό το πρίσμα αυτό, η Ε.Ε. δεν είναι προορισμένη να αλλάξει την άναρχη φύση του διεθνούς συστήματος. Τρεις είναι οι βασικές αρχές που διέ-

πουν τη λειτουργία και οργάνωση της Ένωσης: α) ο διακυβερνητισμός, που υποδηλώνει ότι οι μεγάλες πρωτοβουλίες ξεκινούν και υλοποιούνται σε αποφάσεις από τις εθνικές κυβερνήσεις, μέσω του Συμβουλίου Υπουργών και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Οι προτιμήσεις που εκφράζονται κατά τις διακυβερνητικές διεργασίες είναι προϊόν της εσωτερικής πολιτικής, β) ο ελάχιστος κοινός-παρανομαστής διαπραγματεύσεων, που σημαίνει ότι η δύναμη και επιρροή των μεγάλων κρατών-μελών της Ε.Ε. συγκλίνουν στο ελάχιστο κοινό σημείο, και γ) η προστασία της εθνικής κυριαρχίας, που σημαίνει ότι οι διακυβερνητικές ζυμώσεις – προσδιορισμένες από τις κυβερνήσεις – δεν ξεπερνούν όρια μετάβασης κυριαρχικών αρμοδιοτήτων στα υπερεθνικά όργανα της Ε.Ε.

3.2. Κριτική Αξιολόγηση

Αν και οι ρεαλιστικές θεωρίες δεν είναι εύκολο να ταξινομηθούν με κριτήριο το επίπεδο ανάλυσης, εντούτοις αρκετοί ρεαλιστές τονίζουν τη διαχωριστική γραμμή θέσεων μεταξύ του δομικού και του κλασικού ρεαλισμού.²³ Η προσοχή της κριτικής πάντως επικεντρώνεται στις θεωρητικές ανεπάρκειες του δομικού ρεαλισμού. Ο τελευταίος κατηγορείται ότι δεν είναι αρκετά δομικός, γιατί, αφενός, θεωρεί ότι η δομή ταυτίζεται με την κατανομή υλικών ικανοτήτων, αφετέρου, λαμβάνει υπόψη του μόνο τις επιπτώσεις της δομής στην κρατική συμπεριφορά. Αγνοεί ότι η δομή είναι κοινωνικά προσδιορισμένη και αποτελείται από τρία στοιχεία: γνώση, υλικούς πόρους και πρακτικές.²⁴ Επίσης, υποστηρίζεται ότι ο δομικός ρεαλισμός δεν έχει ξεκάθαρη άποψη για τις επιπτώσεις της δομής στο καθεστώς συνεργασίας μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων. Από τη μια μεριά, πρεσβεύει ότι στο διπολικό σύστημα, ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων είναι οξύτερος σε σύγκριση με το πολυπολικό, ενώ από την άλλη, τονίζει ότι στο διπολισμό οι ευκαιρίες για συνεργασία μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων είναι περισσότερες. Η κριτική αυτή συγχέει τη σταθερότητα με τη συνεργασία. Το επιχείρημα της θεωρίας είναι ότι το διπολικό σύστημα είναι περισσότερο σταθερό, η αλληλεξάρτηση μεταξύ των πόλων χαλαρή και ότι η σύγκρουση συμφερόντων παραμένει ισχυρή, παρά το γεγονός ότι η προσδοκία της χρήσης στρατιωτικής δύναμης για την επίλυσή τους είναι περιορισμένη. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι η άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος δεν έχει αλλάξει και είναι απίθανο να αλλάξει. Οι όποιες αλλαγές είναι δομικές αλλαγές και ξεκινούν από το επίπεδο κράτους, δηλαδή οι

όποιες αλλαγές δεν είναι πραγματικά συστημικές.²⁶

Συνολικότερα, οι περισσότερες θεωρήσεις του ρεαλισμού ενσωματώνουν μεταβλητές τόσο από το επίπεδο του διεθνούς συστήματος όσο και από το επίπεδο του κράτους. Η πρωταρχική θεωρητική ανεπάρκεια συνίσταται στο γεγονός ότι δεν προσδιορίζουν με σαφήνεια και δεν εξηγούν πώς οι παράμετροι του συστήματος και του κράτους αλληλεξαρτώνται. Η σύνθεση κράτους και συστήματος, όταν επιχειρείται, αντανακλά μια ευθύγραμμη, αθροιστική λογική, που απλώς υπογραμμίζει τη σημασία των επιπέδων ανάλυσης, χωρίς, όμως, να ορίζει την αιτιώδη σχέση που διέπει τη μεταξύ τους σύζευξη. Η αιτία είναι δυνατό να εντοπιστεί στην αρχική υπόθεση οντολογίας που υιοθετεί, ότι δηλαδή το υποκείμενο διαχωρίζεται σαφώς από το αντικείμενο και, κατ' επέκταση, το κράτος από το σύστημα.

Το πρόβλημα αυτό υποκρύπτεται, ουσιαστικά, πίσω από τα κύρια σημεία κριτικής στη ρεαλιστική σχολή σκέψης, που αν ειδωθούν από την οπτική γωνία του επιπέδου ανάλυσης, είναι σε σημαντικό βαθμό ορθά. Πιο συγκεκριμένα, ο ρεαλισμός χαρακτηρίζεται ως μηχανιστικός και ντετερμινιστικός, γιατί αγνοεί τις ιστορικές συνθήκες της διεθνούς πολιτικής και αποτυγχάνει να προσδιορίσει την αρχή και το τέλος των φαινομένων που μελετά.²⁷ Αν και διεκδικεί καθολική εφαρμογή σ' ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία, είναι δύσκολο να διαπιστωθεί κατά πόσο οι θέσεις του είναι έγκυρες σ' όλες τις ιστορικές εποχές ή αντανακλούν καταστάσεις της περιόδου του εθνικού κράτους.²⁸ Ακόμη και αν ισχύει μόνο το τελευταίο, η ιστορία της γέννησης του σύγχρονου εθνικού κράτους δε φαίνεται να επιβεβαιώνει τη ρεαλιστική θεωρία για το σύγχρονο διεθνές σύστημα.²⁹ Διαπιστώνεται, εξάλλου, ότι το ρεαλιστικό μοντέλο του κράτους των Βεσφαλιών, που θεωρεί ότι το κράτος στηρίζεται στις αρχές της αυτονομίας και της εδαφικότητας, δεν εφαρμόστηκε ποτέ πλήρως στην πραγματικότητα.³⁰

Επιπλέον, επισημαίνεται ότι ο ρεαλισμός δεν είναι συνεκτικός, αφού δεν προσδιορίζει με επάρκεια πώς η θεωρία λειτουργεί. Για παράδειγμα, από τη μια μεριά, δεν έχει ξεκάθαρη άποψη κατά πόσο τα κράτη υποκινούνται από τα απόλυτα ή τα σχετικά οφέλη, ενώ από την άλλη, υποστηρίζει ότι το βάρος της απόδειξης ότι οι διεθνείς θεσμοί ασκούν σημαντική επιρροή στη συμπεριφορά των κρατών, πέφτει σ' εκείνους που θέλουν να το αποδείξουν.³¹ Η κριτική επεκτείνεται στην αντιφατικότητα των θέσεων του ρεαλισμού όσον αφορά τις συνέπειες της αναρχίας στο διεθνές σύ-

στημα. Ειδικότερα, ο ρεαλισμός ορίζει την αναρχία ως την έλλειψη υπερεθνικής κεντρικής εξουσίας, που συνεπάγεται ένα σύστημα αυτο-βοήθειας και μια κατάσταση ισορροπίας δύναμης. Αν, όμως, στον ορισμό αυτό προστεθεί μια από τις πιο βασικές έννοιες του ρεαλισμού, η χρήση δύναμης, τότε αναρχία είναι τόσο η έλλειψη κεντρικής εξουσίας όσο και τα μέσα που τα κράτη διαθέτουν για να πετύχουν τους σκοπούς τους. Όταν η χρήση δύναμης δεν είναι στην ημερήσια διάταξη, η αναρχία δε συνεπάγεται κατ' ανάγκη ισορροπία δύναμης και, συνεπώς, η θέση του ρεαλισμού δεν είναι πάντοτε έγκυρη.³²

Εξάλλου, η αξιωματική υπόθεση της αναρχίας έχει οδηγήσει τους ρεαλιστές σε δύο αντιφατικές υποθέσεις εργασίας, που με τη σειρά τους θεμελιώνουν διαφορετικές συστημικές θεωρήσεις της διεθνούς συνεργασίας.³³ Η πρώτη υπόθεση είναι ότι η αναρχία αναγκάζει τα κράτη να αναζητούν την αύξηση των απόλυτων κερδών. Το κριτήριο αυτό είναι ο προσδιοριστικός παράγοντας της συνεργασίας. Η άλλη υπόθεση εργασίας είναι ότι η αναρχία οδηγεί τα κράτη στην αναζήτηση σχετικών ωφελειών και η συνεργασία πραγματοποιείται μόνο όταν έχει επιτευχθεί ισορροπημένη κατανομή τους.³⁴ Έτσι, υποστηρίζεται ότι η αξιωματική υπόθεση της αναρχίας δεν εξηγεί ικανοποιητικά το φαινόμενο της συνεργασίας μεταξύ των κρατών. Τα κράτη επιδιώκουν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές τόσο σχετικά όσο και απόλυτα οφέλη. Η αναρχία είναι συνεχής και όταν οι διεθνείς συνθήκες περιορίζουν την αίσθηση τρωτότητας ενός κράτους, τότε η ανησυχία για τα σχετικά οφέλη είναι περιορισμένη, παρά την ύπαρξη της αναρχίας, και αντιστρόφως. Η αναρχία δεν οδηγεί στη μία ή στην άλλη κατάσταση. Ο πρωταρχικός προσδιοριστικός παράγοντας της ανησυχίας των κρατών για τα σχετικά και απόλυτα κέρδη και της επιθυμίας τους για συνεργασία, είναι η εσωτερική πολιτική. Η τελευταία είναι απαραίτητη για την κατανόηση της διεθνούς συνεργασίας για τρεις λόγους: α) δείχνει πώς τα εθνικά συμφέροντα διαμορφώνονται, β) εξηγεί τις στρατηγικές που τα κράτη υιοθετούν, και γ) φανερώνει ότι τα κράτη συμμετέχουν σε συμφωνίες συνεργασίας, όταν οι εσωτερικοί δρώντες έχουν αποδεχτεί τους όρους διαπραγμάτευσης.³⁵

Άλλοι ερευνητές έχουν προχωρήσει ακόμη περισσότερο την κριτική, θέτοντας το ερώτημα πώς συλλαμβάνεται θεωρητικά η αναρχία. Στην άποψη του ρεαλισμού και, κυρίως, του Waltz ότι τα εκ των προτέρων εγωιστικά κράτη παράγουν στο πλαίσιο της αναρχίας το σύστημα αυτο-βοήθειας, η δομή του οποίου παράγει

αναπότρεπτα συνθήκες ανταγωνισμού, έχουν διατυπωθεί δύο διαφορετικές θέσεις. Η πρώτη υποστηρίζει ότι τα κράτη με τα κοινωνικά προσδιορισμένα συμφέροντα και ταυτότητες παράγουν την αναρχία. Τα συμφέροντα και οι ταυτότητες των κρατών είναι προσδιοριστικοί παράγοντες των συστημικών συνεπειών της αναρχίας. Αυτό σημαίνει ότι το σύστημα αυτο-βοήθειας δεν είναι χαρακτηριστικό της αναρχίας, αλλά ένα είδος αναρχίας.³⁶ Η άλλη θέση πρεσβεύει ότι η αναρχία, το σύστημα αυτο-βοήθειας και ο ανταγωνισμός είναι προϊόντα του ανταγωνισμού των ομάδων για θετική κοινωνική ταυτότητα μέσα στην αναρχία. Εφαρμόζοντας τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, που υποστηρίζει ότι το εγώ και το άλλο εγώ ανταγωνίζονται το ένα το άλλο, και ότι οι άνθρωποι αυτοπροσδιορίζονται στη βάση της ομάδας και, συνεπώς, τείνουν να κάνουν διακρίσεις σε βάρος των μελών άλλων ομάδων, τονίζεται ότι ο ανταγωνισμός των κρατών προέρχεται από την κατηγοριοποίηση και τη σύγκριση, καθώς και από την ανάγκη για διάκριση και θετική κοινωνική ταυτότητα. Η μορφή του ανταγωνισμού είναι κοινωνικά δομημένη και μπορεί να είναι συνεργασιακή ή εξαναγκαστική. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των ομάδων οδηγεί στην προτίμηση, αφενός, για σχετικά οφέλη, όταν διεξάγεται σε σχέση με τους έξω, αφετέρου, για απόλυτα κέρδη, όταν αφορά τα μέλη της ομάδας. Απ' αυτή την οπτική γωνία, η Ε.Ε. δεν αντιπροσωπεύει μεταβολή των συνθηκών της αναρχίας με τη δημιουργία ενός συστήματος αλληλοβοήθειας. Αντιθέτως, ανυψώνει το πρόβλημα της αναρχίας και του συστήματος αυτο-βοήθειας σ' υψηλότερο επίπεδο, διευρύνοντας την εσωτερική ομάδα και αλλάζοντας τον αριθμό των μονάδων του διεθνούς συστήματος. Έτσι, μπορεί τα κράτη-μέλη της Ένωσης να έχουν δρομολογήσει διαδικασίες στο πλαίσιο της συσσωμάτωσης για να ξεπεράσουν τις εγωϊστικές τους ταυτότητες στις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά αυτό δεν υποδηλώνει ότι η κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν θα είναι εγωϊστική απέναντι σ' άλλα κράτη-μη-μέλη. Αυτό συμβαίνει, διότι δεν είναι δυνατό οι άνθρωποι να ταυτίζονται κοινωνικά με μια ομάδα, αν δεν πιστεύουν και δεν επιθυμούν να διαφοροποιούνται από άλλες ομάδες.³⁷

Επίσης, τονίζεται ότι η θεωρία του θεσμικού διακυβερνητισμού αποτελεί —εκ των υστέρων— διαπιστωτικό υπόδειγμα της οργάνωσης και της λειτουργίας της Ε.Ε., ενώ ταυτόχρονα αντανάκλα μια μονολιθική εικόνα της ευρωπαϊκής πραγματικότητας, με τις εθνικές κυβερνήσεις να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη λήψη των αποφάσεων, που απαιτούν συναίνεση στη βάση του χα-

μηλότερου κοινού παρονομαστή.³⁸ Γενικά, η αδυναμία του διακυβερνητισμού έγκειται σε δύο σημεία: α) ενώ δίνει έμφαση μόνο στα κίνητρα και στις προτιμήσεις των κρατών, δεν εξηγεί γιατί σε συγκεκριμένη στιγμή οι πολιτικές προτιμήσεις των κρατών-μελών συγκλίνουν ή αποκλίνουν όσον αφορά την πορεία της ολοκλήρωσης, και β) δε διευκρινίζει γιατί η σύγκλιση των προτιμήσεων συμβάλλει θετικά στη διαδικασία της συσσωμάτωσης και δεν οδηγεί απλώς σε διακυβερνητικό συντονισμό ή σε μονομερείς ενέργειες.³⁹ Εξάλλου, η πρακτική του διακυβερνητισμού δεν αποκλείει την προσήλωση των κρατών σ' ένα οριοθετημένο πλέγμα κανόνων συμπεριφοράς.⁴⁰

Επιπρόσθετα, ο διακυβερνητισμός δίνοντας έμφαση στο ρόλο των κρατών και στη συμβολή των πολιτικών ηγετών, προβλέπει δύο μόνο διαφορετικές διαπραγματευτικές εκβάσεις δεσμευτικών αποφάσεων. Η πρώτη στηρίζεται στον ελάχιστο κοινό παρονομαστή μεταξύ των τριών μεγάλων δυνάμεων, ενώ η δεύτερη αντιπροσωπεύει μια ελάχιστη αύξηση πάνω από το χαμηλό μέσο όρο. Μ' αυτό τον τρόπο, δεν είναι σε θέση να εξηγήσει μια τρίτη διαπραγματευτική έκβαση, αυτή της τμηματικής έκβασης, που συνέβη για πρώτη φορά στο Μάαστριχτ και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Σύμφωνα μ' αυτή, κάποια κράτη-μέλη εφαρμόζουν τις δεσμευτικές αποφάσεις που βασίζονται στον ελάχιστο κοινό παρονομαστή και τα υπόλοιπα μέλη διαπραγματεύονται ένα ξεχωριστό σύνολο τροποποιημένων υποχρεωτικών κανόνων. Παρά το γεγονός ότι η τελική συμφωνία-πακέτο είναι υποχρεωτική για όλα τα κράτη, εντούτοις το περιεχόμενο των αποφάσεων δεν εφαρμόζεται ομοίωμα σε κάθε κράτος-μέλος.⁴¹

Συνοπτικά, η πιο πάνω συζήτηση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πρωταρχική θεωρητική αδυναμία του ρεαλισμού έγκειται στο μη προσδιορισμό του τρόπου σύνθεσης των επιπέδων ανάλυσης, που έχει ως συνέπεια οι διάφορες θεωρίες να τείνουν να δίνουν περισσότερη έμφαση είτε στο διεθνές σύστημα είτε στο κράτος.⁴² Το αποτέλεσμα είναι ότι αδυνατεί να εξηγήσει σημαντικές πτυχές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ιδιαίτερα ορισμένες νέες εξελίξεις που ξεκίνησαν με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και συνεχίζονται με τις Συνθήκες του Άμστερνταμ και της Νίκαιας.⁴³ Ειδικότερα, ένα από τα εμπειρικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ρεαλισμός και, κυρίως, η νεο-ρεαλιστική εκδοχή, είναι γιατί τα κράτη-μέλη αποφάσισαν να προχωρήσουν στη νομισματική ολοκλήρωση, που συνεπάγεται ευρεία μετατόπιση εθνικών εξουσιαστικών αρμοδιοτήτων στα υπερεθνικά όργανα της Ένωσης. Στο ερώτημα αυ-

τό επιχειρεί να δώσει απάντηση ένας από τους επιφανέστερους σύγχρονους εκπροσώπους του ρεαλισμού, ο Grieco. Θα αναφερθούμε συνοπτικά στην πρόσφατη συμβολή του.⁴⁴

Η νομισματική ενοποίηση θέτει τέσσερα προβλήματα στη θεωρία του ρεαλισμού, που συνοψίζονται στη σύγκρουση μεταξύ των αξιωματικών του υποθέσεων και των υποθέσεων εργασίας για τους διεθνείς θεσμούς. Πιο συγκεκριμένα:

1. έρχεται σε αντίφαση με την αξιωματική υπόθεση ότι τα κράτη είναι ορθολογικοί δρώντες και την υπόθεση εργασίας ότι τα κράτη δεν αποδίδουν μεγάλη σημασία στους διεθνείς θεσμούς. Αν δεχτούμε την αξιωματική υπόθεση, αναγνωρίζουμε ότι η νομισματική ενοποίηση αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια των κρατών-μελών να επεκτείνουν τις ικανότητες της Ένωσης. Αν η διαπίστωση αυτή είναι σωστή, πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι θεσμοί διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για τα κράτη. Αν όμως δεχτούμε αυτή την υπόθεση εργασίας, προκειμένου να εξηγηθεί, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι η απόφαση των κρατών να προχωρήσουν στο στάδιο της νομισματικής ενοποίησης αντιπροσωπεύει μια μη-ορθολογική συμπεριφορά,
2. έρχεται σε αντίφαση με την υπόθεση εργασίας ότι η αναρχία δεν ευνοεί τη συνεργασία και ότι η Ε.Ε. είναι προϊόν του διπολικού συστήματος,
3. έρχεται σε αντίφαση με την υπόθεση εργασίας ότι τα κράτη υιοθετούν στρατηγική εξισορρόπησης έναντι πιο ισχυρών κρατών. Από τη μια μεριά, η νομισματική ενοποίηση επιβεβαιώνει την υπόθεση αυτή στο βαθμό που τα κράτη-μέλη θέλησαν να ενωθούν υπό την αιγίδα της Ε.Ε. με σκοπό να αντιμετωπίσουν την αυξανόμενη οικονομική δύναμη της Ιαπωνίας. Από την άλλη, όμως, η υπόθεση αυτή δεν είναι έγκυρη σε σχέση με τη στάση της Γαλλίας και της Ιταλίας απέναντι στη Γερμανία. Το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί η Γαλλία και η Ιταλία στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν την αυξανόμενη δύναμη της Ιαπωνίας δέχτηκαν, μέσω ενός ισχυρότερου ευρωπαϊκού οικονομικού συνασπισμού, να αναλάβουν το ρίσκο να ενωθούν στενότερα με έναν ισχυρότερο και εν δυνάμει ηγεμονικό εταίρο, τη Γερμανία,
4. τέταρτον, οι υποθέσεις εργασίας θεωριών που ανήκουν σε άλλες σχολές σκέψης, φαίνονται πιο πειστικές. Για παράδειγμα, αυτές που τονίζουν το ρόλο της διάχυσης ή αυτές που δίνουν έμφαση στο ρόλο των προσωπικοτήτων και στη σύγκλιση των συμφερόντων, προκειμένου να επιλυθεί σ' ευρωπαϊκό επίπεδο το πρόβλημα του πληθωρισμού.

Για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, ο Grieco προτείνει την τροποποίηση του δομικού ρεαλισμού με την αποδοχή μιας υπόθεσης εργασίας, που, αφενός, δε θα έρχεται σε σύγκρουση με τις αξιωματικές υποθέσεις του ρεαλισμού και, αφετέρου, θα ενσωματώνει μεταβλητές του επιπέδου του κράτους. Η νέα υπόθεση εργασίας στηρίζεται στο επιχείρημα της 'ευκαιρίας φωνής' (voice opportunity) και ξεκινάει από την παραδοχή ότι οι κανονιστικές διατάξεις παρέχουν στα αδύνατα κράτη-μέλη τη δυνατότητα να συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και να εκφράζουν την άποψή τους. Η παραδοχή αυτή παράγει την εξής υπόθεση εργασίας για τα κράτη και τους διεθνείς θεσμούς: αν τα κράτη έχουν κοινό συμφέρον να διαπραγματευτούν μια συμφωνία συνεργασίας, τότε οι πιο αδύνατοι εταίροι θα επιδιώξουν να διαμορφώσουν τους κανόνες που θα διέπουν τη συμφωνία κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να τους δίνονται επαρκείς ευκαιρίες να εκφράζουν τις ανησυχίες και τα συμφέροντά τους και, έτσι, να αποφεύγουν ή να μετριάζουν την κυριαρχία των ισχυρότερων εταίρων. Μ' άλλα λόγια, στο πλαίσιο της αναρχίας τα κράτη, ως ορθολογικοί δρώντες που ενδιαφέρονται για την ασφάλεια και την ανεξαρτησία τους, επιδιώκουν τη θεσμοποίηση της συνεργασίας με ένα ισχυρότερο κράτος, προκειμένου να αποκτήσουν αμοιβαία οφέλη και να αποφύγουν να γίνουν μαριονέττες στα χέρια του ισχυρότερου.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η νέα αυτή υπόθεση εργασίας καλύπτει σημαντικές θεωρητικές αδυναμίες του ρεαλισμού σε σχέση με την εξήγηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αν και λαμβάνει ως δεδομένη την επίδραση του διεθνούς συστήματος, δεν προσδιορίζει πώς ακριβώς η τελευταία συντελείται και πώς το επίπεδο του συστήματος διαπλέκεται με το επίπεδο του κράτους. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ως ένα βαθμό η συμβολή του Grieco εστιάζει την προσοχή της στα κίνητρα, στις προτιμήσεις και στη συμπεριφορά των κρατών, χωρίς να δείχνει πώς αυτά επηρεάζουν και ταυτόχρονα διαμορφώνονται από τις πολυεπίπεδες διεργασίες της συσσωμάτωσης. Πάντως, συμβάλλει σημαντικά στον εμπλουτισμό του προβληματισμού της ρεαλιστικής σχολής σκέψης.

4. Πλουραλισμός

4.1. Χαρτογράφηση Βασικών Θέσεων

Η πλουραλιστική σχολή σκέψης ξεκίνησε ως ρεύμα κριτικού προβληματισμού και συνδέθηκε με την προσπάθεια ανάλυσης των διεργασιών ολοκλήρωσης στη δυτική Ευρώπη, την παγκοσμιοποίηση των οικονομικών συναλλαγών και την εξάπλωση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Προοδευτικά, μέσα από τη διαμόρφωση διαφορετικών από το ρεαλισμό αξιωματικών υποθέσεων, μετεξελήχθη σε αυτόνομο επιστημονικό πρόγραμμα, που επιδιώκει να προσφέρει μια εναλλακτική θεώρηση του προβλήματος της ειρήνης και του πολέμου.

Οι πρωτεργάτες του πλουραλισμού υπογραμμίζουν ότι η προσέγγισή τους στηρίζεται στην τροποποίηση του δομικού ρεαλισμού.⁴⁵ Η διεθνής πολιτική βρίσκεται σε μετάβαση, διότι η αλληλεξάρτηση και η αύξηση του αυτόνομου ρόλου των διεθνών οργανισμών και καθεστώτων, ενισχύουν τις μορφές συνεργασίας και μεταλλάσσουν τον άναρχο χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος. Το στίγμα του πλουραλισμού δίνεται από την έμφαση που αποδίδει στο ρόλο των θεσμών, που έχουν τη δυνατότητα να ασκούν ανεξάρτητη επιρροή στη συμπεριφορά των κρατών, ενισχύοντας τη συνεργασία και βοηθώντας τους να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα της συλλογικής δράσης. Οι αξιωματικές υποθέσεις που δέχεται είναι οι ακόλουθες: α) το διεθνές σύστημα είναι άναρχο, αλλά η φύση του μεταβάλλεται, β) τα κράτη είναι οι πρωταρχικοί δρώντες, γ) η σημασία των μη-κρατικών δρώντων συνεχώς αυξάνεται, και δ) τα κράτη είναι ορθολογικοί δρώντες, που δεν επιθυμούν ούτε τη μεγέθυνση της δύναμής τους, ούτε την αύξηση της ευημερίας τους. Γενικά, οι πλουραλιστικές θεωρίες, πολλές από τις οποίες έχουν προκύψει ή είναι συμβατές με αντίστοιχες προσεγγίσεις της συγκριτικής πολιτικής,⁴⁶ διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το ποιοι είναι οι προσδιοριστικοί παράγοντες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σ' αντίθεση με εκείνες του ρεαλισμού, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν, σε αναφορά με το επίπεδο ανάλυσης. Αυτές που δίνουν έμφαση στο επίπεδο του κράτους και του ατόμου, μπορούμε να τις αποκαλέσουμε θεωρίες της ολοκλήρωσης ή υπερεθνικές, ενώ εκείνες που δίνουν έμφαση στο διεθνές σύστημα, θεωρίες της αλληλεξάρτησης και των διεθνών καθεστώτων.

4.1.1. Θεωρίες Ολοκλήρωσης

Οι θεωρίες αυτές εστιάζουν στην εσωτερική πολιτική των κρατών, στο ρόλο μη-κρατικών δρώντων και στο σύστημα λήψης αποφάσεων για συμφωνίες-πακέτα. Ανάγουν την εσωτερική αυτή δυναμική σε καθοριστικό αίτιο της διαδικασίας συσσωμάτωσης. Τείνουν να αντιμετωπίζουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ως αποτέλεσμα των εσωτερικών πολιτικών δομών των μελών, όπου η εθνική κοινοτική πολιτική κάθε κυβέρνησης είναι στην πραγματικότητα μέρος της εσωτερικής πολιτικής, δηλαδή οι κυβερνήσεις συμβιβάζουν την ευρωπαϊκή τους πολιτική με τις εσωτερικές τους προτιμήσεις.⁴⁷ Υπάρχουν ποικίλλες παραλλαγές θεωρήσεων του κοινοτικού φαινομένου.⁴⁸ Οι σημαντικότερες είναι οι ακόλουθες:

4.1.1.1. Λειτουργισμός

Η λειτουργική θεωρία⁴⁹ πρεσβεύει ότι η ολοκλήρωση προχωρεί μέσα από διακλαδώσεις, όπου η εσωτερική ανάγκη των κρατών να συνεργαστούν μεταξύ τους για να αντιμετωπίσουν κοινά τους προβλήματα σ' έναν τεχνικό τομέα, δημιουργεί την πίεση για επέκταση παρόμοιων μορφών συνεργασίας σ' άλλους τομείς. Η εκκίνηση της διαδικασίας συσσωμάτωσης, μέσω επιτευγμάτων σε τεχνικούς και οικονομικούς τομείς, αντιπροσωπεύει συνειδητή, στρατηγική επιλογή των κρατών, διότι σ' αυτούς τους τομείς οι εθνικές αντιθέσεις ή διαφοροποιήσεις είναι περιορισμένες. Η δυναμική της λειτουργικής αυτής διασύνδεσης δημιουργεί μακροπρόθεσμα προϋποθέσεις μεταφοράς της λαϊκής πίστης από το κράτος σ' έναν υπερεθνικό φορέα εξουσίας, που μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο λίθο μιας νέας πολιτικής ένωσης.

4.1.1.2. Νεο-Λειτουργισμός

Η νεο-λειτουργική⁵⁰ θεωρία προσπαθεί να αντιμετωπίσει την κυριότερη αδυναμία του λειτουργισμού, που έγκειται στην αντίληψη ότι η δυναμική των διακλαδώσεων προσδιορίζει αυτόματα τη διαδικασία ολοκλήρωσης. Αντικαθιστά την έννοια των διακλαδώσεων με εκείνη της διάχυσης ή εκχείλισης λειτουργιών. Σε συμφωνία με τη λειτουργική θεωρία, τονίζει ότι η ολοκλήρωση ξεκινάει για να αντιμετωπίσει τεχνικής φύσης προβλήματα και ότι η εμπειρία που προκύπτει σ' ένα στάδιο συσσωμάτωσης δημιουργεί την ανάγκη να επεκταθεί η ολοκλήρωση σ' άλλες περιοχές πολιτικής. Εάν η ολοκλήρωση σ' ένα πεδίο δραστηριοτήτων εμποδίζεται από τη μη-ολοκλήρωση σ' ένα άλλο πεδίο, τότε οι προσπάθειες να ξεπεραστούν τα εμπόδια δημιουργούν δυναμική περαιτέ-

ρω συσσωμάτωσης. Ωστόσο, η διάχυση της κρατικής εξουσίας και η μετάβαση σε μια υπερεθνική οντότητα δε γίνεται αυτόματα, αλλά είναι αποτέλεσμα της δραστηριότητας των ελίτ που υποστηρίζουν την ολοκλήρωση, γιατί αναμένουν περισσότερα οφέλη σε σχέση με την απλή διακυβερνητική συνεργασία. Η διάχυση των λειτουργιών και των κυριαρχικών αρμοδιοτήτων, που δημιουργεί προοδευτικά σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ των εθνικών συστημάτων, στηρίζεται στη σύγκλιση των συμφερόντων των κυριότερων ελίτ των κρατών-μελών και της κοινής πολιτικής τους δέσμευσης για επιτάχυνση της διαδικασίας ολοκλήρωσης.⁵¹

Μια παραλλαγή του νεο-λειτουργισμού είναι η θεωρία του διαλεκτικού λειτουργισμού, που προσπαθεί να εξηγήσει, μέσω της διαλεκτικής ερμηνείας στη βάση του σχήματος θέση - αντίθεση - σύνθεση, τις φάσεις εξέλιξης και στασιμότητας της ολοκλήρωσης. Σ' αντίθεση με το νεο-λειτουργισμό, υποστηρίζει ότι η διάχυση λειτουργιών δεν οδηγεί αμέσως σε περαιτέρω βήματα ολοκλήρωσης, γιατί οι ομάδες πίεσης που θίγονται σ' έναν τομέα ολοκλήρωσης πιέζουν τις κυβερνήσεις τους να διασφαλίσουν τις αρμοδιότητές τους σε παρεμφερείς λειτουργικούς τομείς. Όταν η συσσωμάτωση προχωρήσει σε μια περιοχή δραστηριοτήτων, τα κράτη παρεμβαίνουν σε άλλες περιοχές με σκοπό να διατηρήσουν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα. Η παρεμβατική δράση των κρατών οδηγεί σε στασιμότητα. Προοδευτικά, όμως, ενδυναμώνεται ο ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών, που αυξάνει το κόστος της παρέμβασης. Όταν το τελευταίο φθάσει σε οριακό σημείο, οι κυβερνήσεις συνειδητοποιούν ότι η παρέμβασή τους είναι αντιπαραγωγική και αναζητούν με τη βοήθεια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής λύσεις που συμβάλλουν στην προώθηση της ολοκλήρωσης. Συνοπτικά, η ερμηνεία της διάχυσης είναι διαλεκτική, διότι η απόφαση για ολοκλήρωση (δράση) σ' ένα πεδίο δραστηριοτήτων οδηγεί σε αυξημένη παρέμβαση σ' άλλα πεδία (αντίδραση), που με τη σειρά της δημιουργεί την ανάγκη για περαιτέρω ολοκλήρωση (σύνθεση). Το επιχείρημα είναι λειτουργικό, γιατί η ολοκλήρωση στηρίζεται στις λειτουργικές διασυνδέσεις μεταξύ των πεδίων πολιτικής και εξυπηρετεί τα ωφελιμίστικα συμφέροντα των κρατών-μελών.⁵²

Μια άλλη παραλλαγή είναι η προσέγγιση εκείνη που δίνει έμφαση στις διαπραγματεύσεις που διεξάγονται τόσο μεταξύ των οικονομικών ελίτ όσο και μεταξύ των εθνικών κυβερνήσεων στις Διακυβερνητικές Διασκέψεις.⁵³ Οι τελευταίες, που αντιπροσωπεύουν στάδια περαιτέρω προώθησης της ολοκλήρωσης, περιγράφονται ως ιεραρχία διπλωματικών διεργασιών, όπου η Επιτροπή, οι

ελίτ και οι κυβερνήσεις είναι οι κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες. Το κεντρικό επιχείρημα αντλείται από την εμπειρία της ολοκλήρωσης της ενιαίας αγοράς το 1992. Υποστηρίζεται ότι το χαλαρό διπολικό σύστημα και οι αλλαγές ισχύος στην παγκόσμια οικονομία, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για νέες επιλογές των ελίτ και των κρατών. Οι μεταβολές στις τεχνολογικές, βιομηχανικές και οικονομικές ικανότητες των κρατών-μελών, υποχρέωσαν τα τελευταία να επανεξετάσουν τους οικονομικούς και πολιτικούς τους στόχους, καθώς και τα μέσα για την επίτευξή τους. Οι διεθνείς εξελίξεις ήταν απαραίτητη συνθήκη για την αναζωογόνηση της ολοκλήρωσης, με την έννοια ότι έθεσαν το πλαίσιο και τα προβλήματα, αλλά δεν αποτέλεσαν την επαρκή συνθήκη εφόσον δεν υπαγόρευαν στρατηγικές επιλογές. Οι τελευταίες, προήλθαν μέσα από εσωτερικές πολιτικές διεργασίες, διακυβερνητικές διαβουλεύσεις, και συμφωνίες μεταξύ οικονομικών ελίτ. Η Επιτροπή άσκησε την επιρροή της για τη διαμόρφωση μιας διεθνικής συμμαχίας υπέρ της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς. Πρότεινε λύσεις και αγωνίστηκε να τις προωθήσει. Οι οικονομικές και πολιτικές ελίτ κατέληξαν σε συμφωνία σε βασικά σημεία σύγκλισης των συμφερόντων τους και άσκησαν πίεση στις κυβερνήσεις τους, με σκοπό την υλοποίηση των στόχων τους μέσω της προώθησης της ολοκλήρωσης.

4.1.1.3. Φεντεραλισμός και Νεο-Φεντεραλισμός

Η ομοσπονδιακή θεωρία πρεσβεύει ότι η Ε.Ε. μπορεί να οργανωθεί με βάση τις αρχές της ομοσπονδίας, που θα υπερκεράσει την εθνική κυριαρχία. Υποστηρίζει ότι η εξέλιξη πρέπει να γίνει σε ένα μόνο στάδιο, που εξαρτάται από την πολιτική βούληση των κρατών-μελών να υιοθετήσουν ένα ευρωπαϊκό Σύνταγμα και να αναγνωρίσουν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, τα μέλη του οποίου θα εκλέγονται με άμεση καθολική ψηφοφορία, τις εξουσιαστικές αρμοδιότητες συντακτικής συνέλευσης.

Η νεο-ομοσπονδιακή θεωρία παραμένει προσηλωμένη στο σκοπό της ομοσπονδίας. Σ' αντίθεση, όμως, με το φεντεραλισμό τονίζει ότι η εξέλιξη αυτή πρέπει να συντελεστεί σταδιακά με την προοδευτική εφαρμογή σε κοινοτικό επίπεδο του κανονιστικού πλαισίου που διέπει τα ομοσπονδιακά κράτη και τη βαθμιαία εξάλειψη του δημοκρατικού ελλείματος.⁵⁴

4.1.1.4. Συναινετική Συνομοσπονδία

Η συναινετική συνομοσπονδία, αντλώντας επιχειρήματα από τη θεώρηση της συναινετικής δημοκρατίας, προσπαθεί να εξηγήσει

τη δυναμική της ολοκλήρωσης μέσω της θεωρητικής σύλληψης της πολιτικής σχέσης που υπάρχει μεταξύ δημοκρατίας και ενοποίησης.⁵⁵ Ως θεσμική έκφραση της Ε.Ε. παραπέμπει, αφενός, στα δομικά γνωρίσματα της οργανωτικής υπόστασής της, που σε σχέση με την ομοσπονδία στερείται Σύνταγμα και Δήμο, αφετέρου, στη διαδικασία λήψης δεσμευτικών αποφάσεων και επίλυσης συγκρούσεων, που χαρακτηρίζεται από την έλλειψη ισχυρής κεντρικής εξουσίας και από την εμπλοκή διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης. Στηρίζεται στη διπλή νομιμοποίηση του κράτους-μέλους και της Ένωσης, που βρίσκονται σε μια κατάσταση συμβίωσης και συνδιάθεσης. Η τελευταία υποδηλώνει ότι η επιβίωση του ενός μέρους εξαρτάται από την ύπαρξη του άλλου και ότι τα δύο μέρη ασκούν από κοινού τα κυριαρχικά δικαιώματα που έχουν παραχωρήσει οικειοθελώς τα κράτη-μέλη, προκειμένου να υλοποιηθούν προκαθορισμένοι στόχοι. Αντανακλά ένα θεσμικά ελεγχόμενο πλουραλιστικό σύστημα, που συνθέτει συναινετικά διαμπλεκόμενα συμφέροντα και συγκρουόμενες ταυτότητες. Το σύστημα αυτό, που μπορεί να γίνει αντιληπτό είτε ως μια ιδιόμορφη ενοποιητική διαδικασία μεταξύ ανεξάρτητων κρατών, είτε ως μια ιδιαίτερα ξεχωριστή διαπολιτειακή οργάνωση, καθοδηγείται από μια συμμαχία ή φόρουμ κορυφής κυρίαρχων εθνικών ηγετικών ομάδων, που επιλέγει στρατηγικές προώθησης ή επαναπροσανατολισμού της συσσωμάτωσης με τις πρακτικές της 'ανατρέψιμης διαφωνίας' και της 'αρνησικυρίας διευθέτησης'. Αντιπροσωπεύει, ουσιαστικά, ένα είδος συναινετικής διαχείρισης του Κοινοτικού συστήματος, όπου τα κράτη-μέλη, που διατηρούν την πολιτιστική τους ταυτότητα και τη δημοκρατική τους αυτονομία, αν και χάνουν μέρος της κυριαρχίας τους, κατορθώνουν όχι μόνο να αποκομίζουν σημαντικά οφέλη, αλλά και να επιτελούν τις λειτουργίες τους αποτελεσματικότερα, μέσω της εναρμόνισης των συμφερόντων τους και του –αμοιβαία– επωφελούς συμβιβασμού των διαφορών τους.

4.1.2. Θεωρίες Αλληλεξάρτησης και Διεθνών Καθεστώτων

Οι θεωρίες αυτές επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στον τρόπο με τον οποίο η θεσμική ρύθμιση των διεθνών σχέσεων επηρεάζει την κρατική συμπεριφορά. Η βασική αναλυτική κατηγορία που χρησιμοποιούν είναι η διαδικασία αλληλεξάρτησης, που είναι αποτέλεσμα της φιλελευθεροποίησης των εμπορικών ανταλλαγών, της διεθνοποίησης των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών και της τεχνολογικής επανάστασης στις επικοινωνίες και μεταφορές. Η αλληλεξάρτηση είναι μια κατάσταση αμοιβαίας διασύνδε-

σης των διεθνών πολιτικών και οικονομικών σχέσεων, που διαβρώνει την κυριαρχία του κράτους και ενοποιεί τις κοινωνίες σε μια ομοιογενή διεθνή κοινωνία. Υποδηλώνει, επίσης, την αυξανόμενη πύκνωση και διεύρυνση των δικτύων διάδρασης μεταξύ κρατικών και μη-κρατικών δρώντων.

Η αλληλεξάρτηση υπάρχει μεταξύ των αναπτυγμένων βιομηχανικών κρατών όταν πληρούνται οι παρακάτω προϋποθέσεις: α) πολλαπλά κανάλια διπλωματικών διαδράσεων απ' όλα τα είδη δρώντων της διεθνούς πολιτικής, β) έλλειψη ιεράρχησης των διεθνών ζητημάτων και γ) περιορισμένη χρησιμότητα της στρατιωτικής δύναμης. Αν και περιορίζει την έκταση και την ένταση των συγκρούσεων, η αλληλεξάρτηση δε συνεπάγεται την εξάλειψή τους, γιατί ακόμη και σε συνθήκες αμοιβαίας επωφελούς συνεργασίας, προκύπτουν συγκρούσεις σε σχέση με την κατανομή των κερδών.⁵⁶ Η αύξηση της αλληλεξάρτησης, γενικότερα, περιορίζει τις εξουσιαστικές αρμοδιότητες των κρατών, διότι σε κάθε υψηλότερο επίπεδο διαδράσεων ασκούνται λειτουργικές πιέσεις για επέκταση της ολοκλήρωσης. Μ' αυτόν τον τρόπο, η αλληλεξάρτηση επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη λειτουργία και οργάνωση της διεθνούς πολιτικής. Μια απ' αυτές είναι η δημιουργία διεθνών καθεστώτων, που αποτελούν θεσμοποίηση της διαδικασίας αλληλεξάρτησης σ' ένα συγκεκριμένο πεδίο δραστηριοτήτων. Ακριβώς επειδή τα κράτη, αφενός, προσπαθούν να ελέγξουν τις σχέσεις αλληλεξάρτησης προς όφελος τους, αφετέρου, δεν μπορούν να διαχειριστούν από μόνα τους τα αυξανόμενα δίκτυα διαδράσεων, αποκτούν το κίνητρο να οργανώνουν καθεστώτα συνεργασίας. Σε σύγκριση με τους θεσμούς, που αντιπροσωπεύουν ένα ευρύτερο κανονιστικό πλαίσιο διαχείρισης δραστηριοτήτων, τα διεθνή καθεστώτα είναι πιο ειδικευμένες συμφωνίες στη βάση συγκεκριμένων πεδίων πολιτικής και γεωγραφικών περιοχών, που μπορούν να καλύπτονται ή να μην καλύπτονται τυπικά από το πλέγμα νομικών διατάξεων ενός διεθνούς οργανισμού.

Ειδικότερα, η πλουραλιστική εκδοχή της θεωρίας των διεθνών καθεστώτων⁵⁷ πρεσβεύει ότι τα διεθνή καθεστώτα αποτελούν απάντηση των κρατών στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης. Τα κράτη δημιουργούν διεθνή καθεστώτα για να αντιμετωπίσουν, μέσω της συνεχούς ροής πληροφοριών και της ύπαρξης σαφώς προσδιορισμένου κανονιστικού πλαισίου, τις συνέπειες του άναρχου διεθνούς συστήματος. Τα κράτη συμμορφώνονται με τους κανόνες που θέτουν τα διεθνή καθεστώτα για τρεις λόγους: α) θεωρούν ότι είναι προς το συμφέρον τους η λειτουργία τους, β)

η συμμόρφωση γίνεται με την πάροδο του χρόνου συνήθεια, και γ) πιστεύουν ότι έχουν υποχρέωση να συμμορφώνονται.⁵⁸ Δηλαδή, η αλληλεξάρτηση γεννά την ανάγκη της δημιουργίας διεθνών καθεστώτων, που με τη σειρά τους οριοθετούν την έκταση των συγκρούσεων και των συμβιβασμών, ενώ παράλληλα προσδιορίζουν τη μορφή και τη φύση των συμφωνιών. Απ' αυτή την άποψη, το εγχείρημα της ευρωπαϊκής συσσωμάτωσης είναι ένα επιτυχημένο παράδειγμα μετατροπής μιας κατάστασης αλληλεξάρτησης σε διεθνές καθεστώς, που περαιτέρω επιδιώκει να μετεξελιχθεί σε πολιτική ένωση. Η Ε.Ε. πρέπει να γίνει κατανοητή με όρους τόσο διεθνών οργανισμών όσο και διεθνών καθεστώτων.⁵⁹

Στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο, έχουν αναπτυχθεί δύο πιο ειδικευμένες θεωρήσεις, που έχουν ως αφετηρία προβληματισμού το κοινοτικό εγχείρημα. Αυτές είναι:

4.1.2.1. Νεο-Φιλελευθερισμός

Η νεο-φιλελεύθερη θεωρία (Liberal Institutionalism)⁶⁰ πρεσβεύει ότι η συνεργασία είναι εφικτή, όταν τα κράτη έχουν κοινά συμφέροντα, και ότι η θεσμική οργάνωση των διεθνών σχέσεων είναι προορισμένη να μειώσει τις πιθανότητες έκρηξης πολέμων. Δεν προσπαθεί να εξηγήσει τόσο πώς αποτρέπονται οι συγκρούσεις, όσο κάτω από ποιες συνθήκες είναι δυνατή η συνεργασία μεταξύ των κρατών. Τονίζει ότι το κύριο εμπόδιο είναι η ανησυχία κάθε κράτους ότι η συνεργασία θα οδηγήσει σε αύξηση των πλεονεκτημάτων των άλλων κρατών. Υποστηρίζει ότι το δίλημμα αυτό επιλύουν αποτελεσματικά οι θεσμοί, διότι οι κανονιστικές διατάξεις που ενσωματώνουν, επιφέρουν αλλαγές στο διεθνές σύστημα για τέσσερις λόγους: α) αυξάνουν τον όγκο των πληροφοριών, β) αυξάνουν τον όγκο των συναλλαγών, γ) μειώνουν το κόστος των συναλλαγών, και δ) αυξάνουν τα δίκτυα διαδράσεων, συνδέοντας μεταξύ τους διαφορετικά πεδία δραστηριοτήτων.⁶¹ Ο νεο-φιλελευθερισμός, γενικότερα, προσπαθεί να δείξει όχι μόνο πότε και πώς οι θεσμοί, ως ανεξάρτητες οντότητες, συμβάλλουν στον έλεγχο της δύναμης, αλλά και πότε και πώς, ως εξαρτημένες μεταβλητές, ο βαθμός επίδρασής τους στις διεθνείς εξελίξεις καθορίζεται από την ένταση της δύναμης και την έκταση των κρατικών συμπεριόντων.

4.1.2.2. Σύστημα Συλλογικής Ασφάλειας

Η θεωρία του συστήματος συλλογικής ασφάλειας⁶² προσπαθεί να απαντήσει στο πρόβλημα της αποτροπής του πολέμου. Αποδέχεται την αξιωματική υπόθεση ότι η στρατιωτική δύναμη διαδρα-

ματίζει σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια των κρατών να διασφαλίσουν έναντι εχθρών ή εν δυνάμει αντιπάλων. Ωστόσο, υποστηρίζει ότι μεγαλύτερη ασφάλεια μπορεί να επιτευχθεί με την υιοθέτηση του θεσμικού συστήματος συλλογικής ασφάλειας, που προϋποθέτει την αποδοχή τριών βασικών κανόνων από τα συμμετέχοντα κράτη: α) να απορρίψουν την ιδέα να εκμεταλλεύονται τη δύναμή τους, προκειμένου να αλλάξουν την υπάρχουσα κατάσταση, β) να εμπιστεύονται το ένα το άλλο, και γ) να αντιμετωπίζουν από κοινού κάθε κράτος που παραβιάζει τους πιο πάνω κανόνες. Η βασική θέση είναι ότι το σύστημα συλλογικής ασφάλειας παρέχει μεγαλύτερη προστασία και πιο αποτελεσματική εξισορρόπηση έναντι των επιτιθέμενων, μειώνοντας τις πιθανότητες ανταγωνισμού και προάγοντας τη συνεργασία.

Απ' αυτή την οπτική γωνία, πιστεύεται ότι το κονσέρτο δύναμης (*concert of power*) είναι παραλλαγή του συστήματος συλλογικής ασφάλειας.⁶³ Όμως, όπως τονίζει ο Mearsheimer, το κονσέρτο δύναμης δεν έχει καμιά σχέση με το σύστημα συλλογικής ασφάλειας. Το κονσέρτο δύναμης αντανακλά τη διεθνή ισορροπία ισχύος και αντιπροσωπεύει ένα είδος συμφωνίας μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων σε συγκεκριμένες αρχές, με σκοπό το συντονισμό της δράσης τους σε εκ των προτέρων προσδιορισμένες σφαίρες επιρροής. Τέσσερις παράγοντες, από μόνοι τους ξεχωριστά ή σε συνδυασμό, συντελούν στη δημιουργία του: α) οι μεγάλες δυνάμεις δεν έχουν κανένα στρατιωτικό όφελος να επιτεθούν η μια στην άλλη, δεδομένου της ισορροπίας δύναμης, β) οι μεγάλες δυνάμεις έχουν συμφέρον να διατηρήσουν την υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων, γ) οι ηγεμονικοί πόλεμοι είναι εξαιρετικά δαπανηροί και, συνεπώς, οι μεγάλες δυνάμεις έχουν κάθε συμφέρον να τους αποφύγουν, και δ) οι μεγάλες δυνάμεις συνεργάζονται για να κερδίσουν από κοινού έναν ηγεμονικό πόλεμο.⁶⁴ Συνολικά, το κονσέρτο δύναμης επιτελεί δύο λειτουργίες: α) διατηρεί το ισότιμο καθεστώς μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων και β) συμβάλλει στην από κοινού διαχείριση των διεθνών συγκρούσεων. Το αντικείμενο των δύο λειτουργιών είναι κοινό: να κατοχυρωθεί η ασφάλεια και να διατηρηθεί η υπάρχουσα ισορροπία ισχύος μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων.

4.2. Κριτική Αξιολόγηση

Ο πλουραλισμός δε διακρίνεται για το συνθετικό του χαρακτήρα. Η θέση ότι οι οικονομικές και κοινωνικές διεργασίες θα οδη-

γούσαν στη δημιουργία θεσμών και πολιτικών στο επίπεδο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δεν επιβεβαιώνεται από την εμπειρία της Ε.Ε. Η τελευταία έδειξε ότι η εθνικότητα των συμμετεχόντων στις ομάδες εργασίας της Ε.Ε., όπου οι διαπραγματεύσεις υποτίθεται ότι έχουν υπερεθνικό χαρακτήρα, παίζει σημαντικό ρόλο στη λήψη των τελικών αποφάσεων.⁶⁵ Γενικά, η πρωταρχική θεωρητική ανεπάρκεια έγκειται στο γεγονός ότι οι πλουραλιστικές θεωρίες εστιάζουν την προσοχή τους σε μεταβλητές ενός μόνο επιπέδου ανάλυσης.

4.2.1. Θεωρίες Ολοκλήρωσης

Κοινή τους αδυναμία είναι ότι αντιμετωπίζουν την ολοκλήρωση μόνο ως παράγοντα αλλαγής τους διεθνούς συστήματος και όχι ταυτόχρονα ως προϊόν του τελευταίου. Δίνουν έμφαση μόνο στις διεργασίες προόδου της συσσωμάτωσης, αγνοώντας ότι πολλές θετικές αποφάσεις δεν εφαρμόζονται, και ότι η ενοποίηση έχει περάσει από πολλές φάσεις στασιμότητας.⁶⁶ Εξάλλου, οι Σύνοδοι Κορυφής και η διαδικασία λήψης αποφάσεων στα υψηλόβαθμα θεσμικά όργανα της Ένωσης, μπορούν να οδηγήσουν την ολοκλήρωση σε αποτελμάτωση.⁶⁷

Ειδικότερα, οι λειτουργικές θεωρίες διέπονται από μια τελεολογική φιλοσοφία με την έννοια ότι, αν και δεν θεωρούν τα κράτη και τα άτομα ως άβουλες δυνάμεις, τείνουν να αποδίδουν μεγάλη σημασία στην επίδραση των τεχνολογικών και οικονομικών παραγόντων.⁶⁸ Ο νεο-λειτουργισμός, με τη σειρά του, χαρακτηρίζεται από την ίδια τελεολογία, γιατί τείνει να αποδίδει μια 'φυσική' τάση στην ικανότητα των ανθρώπων να προσαρμόζονται μέσω της ανακατανομής της εξουσίας στις επιταγές που θέτουν οι υπερεθνικοί θεσμοί.⁶⁹ Χαρακτηρίζεται από αντιφατικότητα στο μέτρο που, από τη μια μεριά, πρεσβεύει την προοδευτική κατάργηση του κράτους και, από την άλλη, αποδέχεται το τελευταίο ως πρότυπο και αντιμετωπίζει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ως διαδικασία οικοδόμησης ενός νέου έθνους σε υψηλότερο επίπεδο.⁷⁰ Επίσης, δεν μπορεί να εξηγήσει τόσο τις διαφορετικές δυναμικές που περικλείουν οι πολυεπίπεδοι θεσμοί της Ένωσης όσο και την εξάρτηση σε σημαντικό βαθμό της διάχυσης αρμοδιοτήτων και της εκχείλισης λειτουργιών από τη συμπεριφορά των κρατών-μελών.⁷¹ Εξάλλου, αν η διαδικασία της διάχυσης λειτουργούσε χωρίς προβλήματα, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα είχε ήδη πραγματοποιηθεί και θα είχε φθάσει στον τελικό της προορισμό.⁷² Όπως

αναγνωρίζει ο θεμελιωτής της θεωρίας, η εμπειρία έχει δείξει ότι η διάχυση των οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών δεν οδηγεί αυτόματα στη δημιουργία μιας νέας υπερεθνικής πολιτικής οντότητας.⁷³ Επιπλέον, θεωρώντας ότι η ολοκλήρωση είναι προϊόν αποκλειστικά της πολιτικής συμφωνίας των ελίτ, ο νεο-λειτουργισμός αδυνατεί να εξηγήσει τα προβλήματα αμφισβήτησης που αντιμετώπισε η επικύρωση των Συνθηκών του Μάαστριχτ, του Άμστερνταμ και της Νίκαιας. Τέλος, δεν μπορεί να εξηγήσει τις περιπτώσεις εκείνες όπου δεν υπάρχει σύγκλιση των προτιμήσεων και συμφερόντων των ελίτ.

Γενικότερα, οι θεωρητικές αδυναμίες του νεο-λειτουργισμού ενοποιούνται στα εξής σημεία:⁷⁴ α) η διάχυση των λειτουργιών και η αυτόματη εσωτερική λογική της συσσωμάτωσης δεν εξηγούν τις φάσεις στασιμότητας και προώθησης της ολοκλήρωσης, β) δεν μπορεί να εξηγήσει τη χρονική απόσταση που χωρίζει την ανάληψη πρωτοβουλίας της Επιτροπής για νομοθετική ρύθμιση, από την τελική αποδοχή της τελευταίας από το Συμβούλιο Υπουργών. Η καθυστέρηση αυτή αντιμετωπίζεται ως προϊόν γραφειοκρατικών καθυστερήσεων στο επίπεδο του κράτους, χωρίς να εξετάζεται γιατί τα κράτη αρχικά αντιστέκονται στην ολοκλήρωση σε τομείς δραστηριοτήτων που λειτουργικά συνδέονται με υπάρχουσες ευρωπαϊκές πολιτικές και τελικά συμφωνούν με μεγάλη χρονική καθυστέρηση, γ) παραγνωρίζει τη δύναμη των κρατών. Έχοντας ως δεδομένο ότι η διαδικασία ενοποίησης οδηγεί νομοτελειακά στην κατάργηση των κρατών-μελών, δεν μπορεί να εξηγήσει πώς τα τελευταία διατηρούν σημαντικότερο μέρος των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων και γιατί εξακολουθούν να επιθυμούν εθνικές παρεμβάσεις,⁷⁵ και δ) η έμφαση που αποδίδει στις ομάδες συμφερόντων και στις ελίτ δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γιατί τα κράτη είναι περισσότερο αυτόνομα απ' ό,τι πιστεύεται.

Όσον αφορά τις φεντεραλιστικές και νεο-φεντεραλιστικές θεωρίες, εύστοχα επισημαίνεται ότι αποτελούν αντιστροφή του διακυβερνητικού υποδείγματος, όπου το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είναι το κυρίαρχο νομοθετικό σώμα, το Συμβούλιο Υπουργών διαδραματίζει δευτερεύοντα νομοθετικό ρόλο και η Επιτροπή εκτελεί αρμοδιότητες ομοσπονδιακής κυβέρνησης.⁷⁶ Ο φεντεραλισμός όχι μόνο διακρίνεται από τελεολογικό πνεύμα, αλλά αποδέχεται το μοντέλο του κράτους ως οργανωτικό πρότυπο ομοσπονδίας.⁷⁷ Η θέση των θεωριών αυτών ότι πρώτα θα επιβληθούν 'από πάνω' τα ομοσπονδιακά θεσμικά όργανα και στη συνέχεια θα επιτευχθεί η

οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ομοιογενοποίηση, αποδεικνύεται ανεδαφική από την εμπειρία της ευρωπαϊκής πραγματικότητας. Τέλος, η προσέγγιση της συναινετικής συνομοσπονδίας αντιμετωπίζει πρόβλημα εννοιολογικής ακρίβειας. Επισημαίνεται ότι ο όρος συναινετική συνομοσπονδία δεν είναι ακριβής από δύο απόψεις. Πρώτον, ο όρος συναίνεση δεν μπορεί να εφαρμοστεί σ' όλα τα επίπεδα της Ένωσης, ιδιαίτερα στους τομείς της ΚΕΠΠΑ, της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων. Δεύτερον, ο όρος συνομοσπονδία δεν αντανακλά την πραγματικότητα της Ένωσης, γιατί παραγνωρίζει την κοινοτική της διάσταση.⁷⁸

4.2.2. Θεωρίες Αλληλεξάρτησης και Διεθνών Καθεστώτων

Οι θεωρίες της αλληλεξάρτησης παραβλέπουν ότι η αλληλεξάρτηση έχει διαφορετικές συνέπειες για χώρες με διαφορετική θέση στο διεθνή συσχετισμό ισχύος. Η θέση ότι τα διεθνή καθεστώτα, ως θεσμοποιημένη έκφανση της αλληλεξάρτησης, επιφέρουν αλλαγή της αναρχίας, δεν επιβεβαιώνεται πάντοτε. Στην πραγματικότητα υπάρχει αμφίδρομη σχέση μεταξύ των διεθνών καθεστώτων και της δομής του διεθνούς συστήματος. Υποστηρίζεται ότι η φύση και η μορφή των διεθνών καθεστώτων προσδιορίζεται από τη δομή του συστήματος και τα κρατικά συμφέροντα,⁷⁹ και ότι τα καθεστώτα αποτελούν παρεμβάλλουσες μεταβλητές μεταξύ της κρατικής συμπεριφοράς και του διεθνούς συστήματος.⁸⁰ Η άποψη αυτή θεωρείται ότι έχει τέσσερις θεωρητικές ανεπάρκειες: α) υπερβάλλει ως προς το βαθμό που τα διεθνή καθεστώτα προσδιορίζονται από τη δομή του διεθνούς συστήματος και τα κρατικά συμφέροντα. Οι παράγοντες αυτοί μπορούν να εξηγήσουν μόνο το είδος των καθεστώτων. Αδυνατούν να εξηγήσουν τη γέννηση ή μη γέννηση των καθεστώτων και τη φύση των δικαιοδοτικών τους ρυθμίσεων, β) παραβλέπει την επίδραση που τα καθεστώτα ασκούν στη συμπεριφορά των κρατών. Όταν τα καθεστώτα εγκαθιδρυθούν, ευνοούν συγκεκριμένες εξελίξεις, νομιμοποιούν ή υπονομεύουν συγκεκριμένες συμπεριφορές και αποκτούν δική τους αυτόνομη ζωή, γ) παραγνωρίζει το γεγονός ότι τα καθεστώτα μπορούν να αλλάξουν τη δομή του συστήματος και τα συμφέροντα των κρατών με την πάροδο του χρόνου, και δ) τα καθεστώτα επιδεικνύουν μεγάλη αντοχή στο χρόνο, ακόμη και μετά από σημαντικές αλλαγές στη δομή του διεθνούς συστήματος και στα συμφέροντα των κρατών.⁸¹

Το πρόβλημα με τα πιο πάνω επιχειρήματα είναι ότι αν και τονίζουν την αμφίδρομη σχέση μεταξύ διεθνών καθεστώτων και διε-

θνούς συστήματος, δεν προσδιορίζουν τον τρόπο με τον οποίο συντελείται στο χώρο και στο χρόνο η σχέση αυτή. Δίνουν την εντύπωση είτε ότι τα καθεστώτα βρίσκονται έξω και πέρα από τη σχέση αυτή, δηλαδή διαμεσολαβούν ως ουδέτεροι και αντικειμενικοί 'δισπλητές' μεταξύ κράτους και συστήματος, είτε ότι τα καθεστώτα είναι ουσιαστικά οι προσδιοριστικοί παράγοντες της διεθνούς πολιτικής. Επιπρόσθετα, το ότι η Ε.Ε. συμπεριλαμβάνεται στα διεθνή καθεστώτα είναι αμφιλεγόμενο. Η εφαρμογή των θεωριών αυτών για την εξήγηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συνεπάγεται κινδύνους παραποίησης της πραγματικότητας.⁸² Ως εργαλείο εξήγησης έχουν περιορισμούς, γιατί η Ένωση δεν εδραζόταν ποτέ σ' ενιαίο βάθρο κανονιστικών διατάξεων και ρυθμίσεων.⁸³

Όσον αφορά τη θεωρία του νεο-φιλελευθερισμού, η κριτική είναι ότι δεν μπορεί να εξηγήσει καταστάσεις όπου τα συμφέροντα των κρατών συγκρούονται. Εσφαλμένα θεωρεί ότι τα κράτη επιδιώκουν μόνο την αύξηση των απόλυτων ωφελειών, αγνοώντας ότι τα κράτη αναζητούν κυρίως τα σχετικά κέρδη. Οι θεωρητικές ανεπάρκειες συνοψίζονται στην έλλειψη πειστικών απαντήσεων σε δύο βασικά ερωτήματα: α) πώς οι θεσμοί διευκολύνουν τη συνεργασία, όταν τα κράτη ενδιαφέρονται για τα σχετικά οφέλη και β) γιατί τα κράτη ενδιαφέρονται για τα σχετικά οφέλη.⁸⁴ Γενικότερα, η νεο-φιλελεύθερη θεωρία αδυνατεί να εξηγήσει πώς τα κράτη δημιουργούν τους θεσμούς και ταυτόχρονα οι τελευταίοι μετατρέπονται σε ανεξάρτητες μεταβλητές και καθορίζουν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διαμορφώνεται η κρατική συμπεριφορά. Η επίδραση, εξάλλου, των διεργασιών συσσωμάτωσης στα εθνικά πολιτικά συστήματα δεν είναι δεδομένη.⁸⁵ Μ' άλλα λόγια, ο νεο-φιλελευθερισμός προσπαθεί να συνθέσει το επίπεδο του συστήματος με το επίπεδο του κράτους, χωρίς, όμως, να προσδιορίζει πώς οι παράγοντες του κράτους και του συστήματος αλληλοδιαπλέκονται και παράγουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Τέλος, η εμπειρία της ευρωπαϊκής πολιτικής συνεργασίας δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει τη θεωρία της συλλογικής ασφάλειας.⁸⁶ Η τελευταία αδυνατεί να εξηγήσει πώς τα κράτη θα ξεπεράσουν το φόβο τους και πώς θα μάθουν να εμπιστεύονται το ένα το άλλο. Γενικά, αντιμετωπίζει την ίδια θεωρητική αδυναμία με εκείνη του νεο-φιλελευθερισμού, δεν εξηγεί, δηλαδή, πώς και γιατί το διεθνές σύστημα και οι διάφορες μεταβλητές του επιπέδου του κράτους καθορίζουν τη διαμόρφωση και εξέλιξη του συστήματος συλλογικής ασφάλειας.

5. Αντί επιλόγου

Η αξιολόγηση των κυρίαρχων σχολών σκέψης που προσπαθούν να εξηγήσουν την ευρωπαϊκή συσσωμάτωση, του ρεαλισμού και του πλουραλισμού, φανέρωσε ότι η βασική θεωρητική τους αδυναμία βρίσκεται στην εμμονή τους να δίνουν έμφαση σ' ένα μόνο επίπεδο ανάλυσης. Το πρόβλημα της σύνδεσης των επιπέδων ανάλυσης έχει ελάχιστα απασχολήσει την ακαδημαϊκή συζήτηση στην ελληνική βιβλιογραφία. Το άρθρο, συνεπώς, προσπάθησε να αναδείξει το πρόβλημα και να τεκμηριώσει τις επεξηγηματικές ανεπάρκειες των θεωριών.

Αντιθέτως, η διεθνής βιβλιογραφία των διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών έχει αρχίσει τα τελευταία χρόνια να ασχολείται με την προβληματική αυτή, υπό την επίδραση των νέων συζητήσεων που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της μεταθετιστικής-κριτικής σχολής σκέψης. Η τελευταία έχει συντελέσει στο να αρχίσει να διεισδύει στη θεωρία των διεθνών σχέσεων ο προβληματισμός σχετικά με οντολογικά, επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα. Υπό το πρίσμα αυτό τονίζεται, για παράδειγμα, ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων στους θεσμούς της Ένωσης αντιπροσωπεύει μια σύνθεση μεταβλητών υπερεθνικισμού και διακυβερνητισμού.⁸⁷ Επίσης, υποστηρίζεται ότι η κατανόηση των διεργασιών συσσωμάτωσης στα πεδία της πολιτικής και της οικονομίας απαιτεί όχι μόνο κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι υλικές δομικές συνθήκες διαπλέκονται με τις ιδέες, αλλά και του τρόπου με τον οποίο οι δύο αυτές μεταβλητές γίνονται αντιληπτές από τους διαμορφωτές αποφάσεων και διαρθρώνονται στο λόγο και στην ταυτότητα των δρώντων της ολοκλήρωσης.⁸⁸ Απ' αυτή τη σκοπιά, η πρόταση του άρθρου για περαιτέρω έρευνα είναι ότι η αξιοποίηση των νέων συζητήσεων από το ρεαλισμό και τον πλουραλισμό ενέχει μια πολλά υποσχόμενη θεωρητική δυναμική, που μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερα ερμηνευτικά σχήματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, στη βάση της σύνθεσης των επιπέδων ανάλυσης του συστήματος και του κράτους, του δρώντος και της δομής, της ύλης και της ιδέας.

Σημειώσεις

1. Η πρώτη κλασική μελέτη είναι Singer J., 'The Level of Analysis Problem in International Relations', στο Knorr K. and Verba S. (επιμ.),

The International System: Theoretical Essays, Princeton University Press, Princeton, 1961.

2. Για μελέτες με θεωρητικό προβληματισμό βλέπε ενδεικτικά: Ήφαιστος Π., *Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999, Τσινισιζέλης Μ., 'Θεωρία και Αναθεώρηση: Το Μετέωρο Βήμα της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχος 7, Μάρτιος 1996, Κοτζιάς Ν., *Ευρωπαϊκή Ένωση. Ένα Σύστημα Εν τω Γίγνεσθαι*, Δελφίνι, Αθήνα, 1995, Κουσκουβέλης Η., *Διπλωματία και Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995, Τσινισιζέλης Μ.-Χρυσόχου Δ., *Ευρωπαϊκή Ένωση και Δημοκρατία. Δομικές Συνθήκες και Πολιτική Διαδικασία*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1995, Ιωακείμης Π., *Η Πόλη και η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση. Αναζητώντας μια Νέα Αριστοτελική Προσέγγιση στη Διαδικασία της Πολιτικής Ολοκλήρωσης*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994.

3. Η κυρίαρχη συζήτηση παραμένει αυτή μεταξύ ρεαλιστών και πλουραλιστών. Ωστόσο, οι νέες συζητήσεις αφορούν αυτές μεταξύ ορθολογιστών (rationalist), ριφλεκτιβιστών (reflectivist) και κονστρακτιβιστών (constructivist). Smith S., 'The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?', *British Journal of International Relations*, τόμος 2, τεύχος 3, Οκτώβριος 2000, Ηρακλείδης Α., *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων. Μια Κριτική Περιδιάβαση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2000.

4. Baldwin D. (επιμ.), *Neorealism and Neoliberalism: the Contemporary Debate*, Columbia University Press, New York, 1993, Keohane R. (επιμ.), *Neorealism and its Critics*, Columbia University Press New York, 1986.

5. Lakatos I., 'Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes', στο Lakatos I. And Musgrave A. (επιμ.), *Criticism and Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

6. Waltz K., *Man, the State and War*, Columbia University Press, New York, 1954.

7. Hollis M. and Smith S., *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford, 1991, σελ. 7-9.

8. Dougherty J. and Phaltzgraff R., *Contending Theories of International Relations*, 3rd edn, Harper Collins Publishers, New York, 1990, σελ. 22-28.

9. Buzan B. 'The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered', στο Booth K. and Smith S. (επιμ.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, London, 1995, σελ. 198-202.

10. Kegley C. and Wittkopf E., *World Politics. Trend and Transformation*, 5th edn, St. Martin's Press, New York, 1995, σελ. 40.

11. Hollis/Smith, *οπ.παρ.*, σελ. 197-199.

12. Waltz K., *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, 1979, κεφ. 1-3.

13. Wendt A., 'The Agent-Structure Problem in International Relations Theory', *International Organization*, τόμος 41, τεύχος 3, Καλοκαίρι 1987.

14. Hollis M. and Smith S., 'Two Stories About Structure and Agency', *Review of International Studies*, τόμος 20, τεύχος 3, Ιούλιος 1994.
15. Wendt A., 'Bridging the Theory/Meta-Theory Gap in International Relations', *Review of International Studies*, τόμος 17, τεύχος 4, Οκτώβριος 1991, σελ. 385-388, του ίδιου, 'Levels of Analysis vs Agents and Structures: Part III', *Review of International Studies*, τόμος 18, τεύχος 2, Απρίλιος 1992.
16. Patomaki H. and Wight C., 'After Postpositivism? The Promises of Critical Realism', *International Studies Quarterly*, τόμος 44, τεύχος 2, Ιούνιος 2000.
17. Frankel B (επιμ.), 'Realism. Restatements and Renewal', *Security Studies*, τόμος 5, τεύχος 3, Άνοιξη 1996.
18. *Θουκυδίδου Ιστορία*, μφρ. Άγγελος Βλάχος, Ηριδανός, Αθήνα.
19. Carr E., *The Twenty Years' Crisis*, 2nd edn., Harper and Row, New York, 1945.
20. Morgenthau H., *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, 7th edn., McGraw-Hill, New York, 1993.
21. Waltz, *Theory*.
22. Moravcsik A. And Nicolaidis K., 'Explaining the Treaty of Amsterdam: Interests, Influence, Institutions', *Journal of Common Market Studies*, τόμος 37, τεύχος 1, Μάρτιος 1999, Moravcsik A., 'Negotiating the Single European Act', *International Organization*, τόμος 45, τεύχος 1, Χειμώνας 1991.
23. Deudney D., 'Regrounding Realism: Anarchy, Security, and Changing Material Contexts', *Security Studies*, τόμος 10, τεύχος 1, Φθινόπωρο 2000.
24. Wendt A., 'Constructing International Politics', *International Security*, τόμος 20, τεύχος 1, Χειμώνας 1995, του ίδιου, 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, τόμος 46, τεύχος 2, Άνοιξη 1992.
25. Miller B., 'Explaining the Emergence of Great Powers Concerts', *Review of International Studies*, τόμος 20, τεύχος 4, Οκτώβριος 1994, σελ. 328, 331-334.
26. Waltz, *Theory*, σελ. 66, 69-71, 100-101, 161-162.
27. Linklater A., *Beyond Realism and Marxism. Critical Theory and International Relations*, Macmillan, London, 1990.
28. Schroeder P., 'Historical Reality vs. Neo-Realism Theory', *International Security*, τόμος 19, τεύχος 1, Καλοκαίρι 1994.
29. Rosenberg J., 'Secret Origins of the State: The Structural Basis of Raison D' Etat', *Review of International Studies*, τόμος 18, τεύχος 2, Απρίλιος 1992.
30. Krasner S., 'Abiding Sovereignty', *International Political Science Review*, τόμος 22, τεύχος 3, Ιούλιος 2001.
31. Keohane R. and Martin L., 'The Promise of Institutional Theory', *International Security*, τόμος 20, τεύχος 1, Καλοκαίρι 1995, σελ. 39-41.
32. Powell R., 'Anarchy in International Relations Theory: The

Neorealist-Neoliberal Debate', *International Organization*, τόμος 48, τεύχος 2, Άνοιξη 1994, σελ. 329-334.

33. Axelrod R., *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, New York, 1984.

34. Grieco J., *Cooperation Among Nations*, Cornell University Press, Ithaca, 1990.

35. Milner H., "International Theories of Cooperation Among Nations. Strengths and Weaknesses", *World Politics*, τόμος 44, τεύχος 3, Απρίλιος 1992, σελ. 480-496.

36. Wendt, 'Anarchy is'.

37. Mercer J., 'Anarchy and Identity', *International Organization*, τόμος 49, τεύχος 2, Άνοιξη 1995.

38. Τσινιτσιζέλης, σπ. παρ., σελ. 38-39.

39. Corbey D., 'Dialectical Functionalism: Stagnation as a Booster of European Integration', *International Organization*, τόμος 49, τεύχος 2, Άνοιξη 1995, σελ. 259-260.

40. Morgan R., "A European 'Society of States'-But Only States of Mind?", *International Affairs*, τόμος 76, τεύχος 3, Ιούλιος 2000.

41. Anderson J., 'The State of the (European) Union. From the Single Market to Maastricht: From Singular Events to General Theories', *World Politics*, τόμος 47, τεύχος 3, Απρίλιος 1995, σελ. 446-449.

42. Σύγκρινε με Puchala D., 'Institutionalism, Intergovernmentalism and European Integration: A Review Article', *Journal of Common Market Studies*, τόμος 37, τεύχος 2, Ιούνιος 1999.

43. Τσινιτσιζέλης Μ., *Quo Vadis Europa?*, Σύγχρονες Ακαδημαϊκές και Επιστημονικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2001, Ντόλης Σ. (επιμ.), *Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια. Η Ευρώπη και η Ελλάδα στη Νέα Εποχή*, Κριτική, Αθήνα, 2001.

44. Grieco J., 'The Maastricht Treaty: Economic and Monetary Union and the Neo-Realist Research Programme', *Review of International Studies*, τόμος 21, τεύχος 1, Ιανουάριος 1995.

45. Keohane R. and Nye J., *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Little&Brown, Boston, 1977, των ίδιων, 'Power and Interdependence Revisited', *International Organization*, τόμος 41, τεύχος 4, Φθινόπωρο 1987.

46. Hix S., 'The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics', *West European Politics*, τόμος 17, τεύχος 1, 1994.

47. Bulmer S., 'Domestic Politics and European Community Policy-Making?', *Journal of Common Market Studies*, τόμος 21, τεύχος 2, Ιούνιος 1983.

48. Puchala D., 'Of Blind Men, Elephants and International Integration', *Journal of Common Market Studies*, τόμος 10, τεύχος 1, Μάρτιος 1972.

49. Mitrany D., *A Working Peace System*, Royal Institute of International Affairs, London, 1946.

50. Haas E., *The Uniting of Europe*, 2nd edn., Stanford University Press, Stanford, 1968.

51. Fioretos K., 'The Anatomy of Autonomy: Interdependence, Domestic Balances of Power, and European Integration', *Review of International Studies*, τόμος 23, τεύχος 3, Ιούλιος 1997.
52. Corbey, *οπ. παρ.*
53. Sandholtz W. and Sweet A., *European Integration and Supranational Governance*, Oxford University Press, New York, 1998, Sandholtz W. and Zysman J., '1992: Recasting the European Bargain', *World Politics*, τόμος XLII, τεύχος 1, Οκτώβριος 1989.
54. Pinter J., 'The EC and the Nation-State: A Case for Neofederalism', *International Affairs*, τόμος 67, τεύχος 1, 1985/86.
55. Τσινιτσιζέλης/Χρυσόχου, *οπ.παρ.*, Chryssochoou D., *Democracy in the European Union*, Tauris, London, 1998.
56. Keohane/Nye, *Power*, σελ. 10 και 'Power',
57. Keohane R., 'The Demand for International Regimes', *International Organization*, τόμος 36, τεύχος 2, Άνοιξη 1982.
58. Keohane R., *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1994, σελ. 98-106, 237-240.
59. Breckinridge R., 'Reassessing Regimes: The International Regime Aspects of the European Union', *Journal of Common Market Studies*, τόμος 35, τεύχος 2, Ιούνιος 1997.
60. Keohane/Martin, *οπ. παρ.*
61. Keohane, *After Hegemony*, κεφ. 5-6.
62. Kupchan C. and Kupchan C., 'The Promise of Collective Security', *International Security*, τόμος 20, τεύχος 1, Καλοκαίρι 1995.
63. Στο ίδιο, *οπ. παρ.*
64. Mearsheimer J., 'The False Promise of International Institutions', *International Security*, τόμος 19, τεύχος 3, Καλοκαίρι 1994/95, σελ. 34-36.
65. Beyers J. and Dierickx G., 'The Working Groups of the Council of the European Union: Supranational or Intergovernmental Negotiations?', *Journal of Common Market Studies*, τόμος 36, τεύχος 3, Σεπτέμβριος 1998.
66. Corbey, *οπ.παρ.*, σελ. 258-259.
67. Schneider G. and Cederman L., 'The Change of Tide in Political Cooperation: A Limited Information Model of European Integration', *International Organization*, τόμος 8, τεύχος 3, Φθινόπωρο 1994.
68. Pentland C., *International Theory and European Integration*, Faber and Faber, London, 1973, σελ. 194.
69. Pentland, *οπ.παρ.*, σελ. 194.
70. Στο ίδιο, *οπ. παρ.*, σελ. 195.
71. Στεφάνου Κ., *Η Θεσμική Μεταρρύθμιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1996, σελ. 75-76.
72. Keohane R and Hoffmann S., 'Institutional Change in Europe in the 1980s', στο Keohane R. (κ.α.) (επιμ.), *After the Cold War. International*

Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991, Harvard University Press, Cambridge, 1992, σελ. 18-22.

73. Haas E., 'The Uniting of Europe and the Uniting of Latin America', *Journal of Common Market Studies*, τόμος 5 (1966-67).

74. Corbey, *οπ.παρ.*, σελ. 257-258; Sandholtz and Zysman, *οπ.παρ.*, σελ. 99.

75. Devuyst Y., 'The Community-Method After Amsterdam', *Journal of Common Market Studies*, τόμος 37, τεύχος 1, Μάρτιος 1999, Schneider G., 'The Limits of Self-Reform: Institution-Building in the European Union', *European Journal of International Relations*, τόμος 1, τεύχος 1, Μάρτιος 1995.

76. Τσινιαιζέλης, 'Θεωρία', σελ. 39.

77. Pentland, *οπ.παρ.*, σελ. 194-195.

78. Στεφάνου, *οπ.παρ.*, σελ. 87-88.

79. Krasner S., 'Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables', *International Organization*, τόμος 36, τεύχος 2, Άνοιξη 1982, σελ. 6-7.

80. Krasner S., 'Regimes and the Limits of Realism: Regimes as Autonomous Variables', *International Organization*, τόμος 36, τεύχος 2, Άνοιξη 1982.

81. Duffield J., 'Explaining the Long Peace in Europe: The Contributions of Regional Security Regimes', *Review of International Studies*, τόμος 20, τεύχος 4, Οκτώβριος 1994.

82. Strange S., 'Cave? Hic Dragones: A Critique of Regime Analysis', *International Organization*, τόμος 36, τεύχος 2, Άνοιξη 1982.

83. Στεφάνου, *οπ.παρ.*, σελ. 80-81, Keohane/Hoffmann, *οπ.παρ.*, σελ. 10-15.

84. Mearsheimer, *οπ.παρ.*, σελ. 15-24.

85. Goetz K. And Hix S. (eds.), 'Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems', *West European Politics*, τόμος 23, τεύχος 4, Οκτώβριος 2000.

86. Heisbourg F., 'Europe's Strategic Ambitions: The Limits of Ambiguity', *Survival*, τόμος 42, τεύχος 2, Καλοκαίρι 2000, Gordon P., 'Europe's Uncommon Foreign Policy', *International Security*, τόμος 22, τεύχος 3, Χειμώνας 1997-98.

87. Ugur M., 'State-Society Interaction and European Integration: A Political Economy Approach to the Dynamics and Policy-Making of the European Union', *Review of International Studies*, τόμος 23, τεύχος 4, Οκτώβριος 1997.

88. Diez T., 'Europe as a Discursive Battleground: Discourse Analysis and European Integration Studies', *Cooperation and Conflict*, τόμος 36, τεύχος 1, Μάρτιος 2001, Risse T. (κ.α.), 'To Euro or Not to Euro? The EMU and Identity Politics in the European Union', *European Journal of International Relations*, τόμος 5, τεύχος 2, Ιούνιος 1999.